

ԹՄԿԱԲԵՐԴԻ ԱՌՈՒՄԸ

1902-1904

ՆԱԽԵՐԳԱՆՔ

*Հե՛յ, պարոննե՛ր, ականջ արեք
Թափառական աշուղին,
Սիրո՛ւն տիկնայք, ջահե՛լ տըղերք,
Լա՛վ ուշ դըրեք իմ խաղին:*

- 5 Մենք ամենքըս հյուր ենք կյանքում
Մեր ծնընդյան փուշ օրից,
Հերթով գալիս, անց ենք կենում
էս անցավոր աշխարհից:*

- Անց են կենում սեր ու խընդում,
10 Գեղեցկություն, գանձ ու գահ,
Մահը մերն է, մենք մահիւնը,
Մարդու գործն է միշտ անմահ:*

- Գործն է անմահ, լա՛վ իմացեք,
Որ խոսվում է դարեդար,
15 Երնե՛կ նըրան, որ իր գործով
Կապրի անվերջ, անդադար:*

*Չարն էլ է միշտ ապրում անմեռ,
Անե՛ծք նըրա շար գործքին,*

Որդիդ լինի, թե հերն ու մեր,
20 Թե մուրազով սիրած կին:

Ես լավության խոսքն եմ ասում,
Որ ժրպտում է մեր սըրտին.
Ո՞վ չի սիրում, թեկուզ դուշման,
Լավ արարքը, լավ մարդին:

25 Է՛յ, լա՛վ կենաք, ակա՛նջ արեք,
Մի բան պատմեմ հիմի ձեզ,
Խոսքըս, տեսեք, ո՞ւր է գընում,
Քաջ որսկանի գյուլլի պես:

I

Նադիր Շահը զորք հավաքեց,
30 Զորք հավաքեց անհամար,
Եկավ Թըմկա բերդը պատեց,
Ինչպես գիշերն էն խավար:

— Հե՛յ, քաջ Թաթուլ, կանչեց Շահը,
Անմա՞հ էիր քեզ կարծում.

35 Ե՛կ, բերել եմ ես քու մահը,
Ի՛նչ ես թառել ամրոցում:

— Մի՛ պարծենա, գոռոզ Նադիր,
Պատասխանեց էն հըսկան.

Գըլխովը շա՛տ ամպեր կանցնեն,
40 Սարը միշտ կա անասան:

Ասավ, կանչեց իր քաջերին,
Թուրը կապեց հավլունի,
Թըռավ, հեծավ նըժույգ իր ձին,
Դաշտը իջավ արյունի:

45 Ու քառսուն օր, քառսուն գիշեր,
Կըռիվ տըվին անդադար,
Ընկան քաջեր, անթիվ քաջեր,
Բերդի գըլխին հավասար:

Իրան, Թուրան ողջ եկել են,
50 Թաթուլն անհաղթ, աննըկուն,
Զորք ու բաբան խորտակվել են,
Նըրա բերդը միշտ կանգուն:

Ու միշտ ուրախ, հաղթանակով
Իր ամրոցն է դառնում նա.

55 Սպասում է էնտեղ կինը,
Զահել կինը սևաչյա:

II

էն տեսակ կին,
Ես իմ հոգին,
Թե աշուղն էլ ունենար,
60 Առանց զենքի,
Առանց զորքի
Շահերի դեմ կըզընար:

Սիրո հընոց,
Կրակ ու բոց`
65 էնպես աչքեր թե ժրպտան,
Մարդու համար
Օրվա պես վառ
Գիշերները լույս կըտան:

Վարդի թերթեր`
70 էնպես շուրթեր
Թե հաղթություն քեզ մաղթեն,
էլ քեզ ո՛չ Շահ,
Ո՛չ ահ ու մահ,
Ո՛չ զենք ու զորք կըհաղթեն:

III

75 Ու կըռվի դաշտում Շահի առաջին
Արին մի անգամ գովքը սիրունի,
Նըրան` իր տեսքով, հասակով, ասին
Ձի հասնի չըքնաղ հուրին Իրանի:
Ծով են աչքերը Ջավախքի դըստեր,
80 Ու կորչում է մարդ նըրա հայացքում,
Ճակատը ճերմակ էն ձյունից էլ դեռ,
Որ բարձր Աբուլի գագաթն է ծածկում:
Նա է շունչ, հոգին իշխան Թաթուլի,
Նըրա սիրովն է հարբած էն հըսկան,
85 Նըրա ժպիտն է քաջին ուժ տալի,
Որ դաշտն է իջնում առյուծի նըման:
Թե տիրես, մեծ Շահ, դու նըրա սըրտին,

Թաթուլն էլ անգոր կընկնի ոտիդ տակ,
Հանգիստ կըտիրես և Թըմուկ բերդին,
90 Որ շես կարենում էսքան ժամանակ:

IV

էսպես է ասել հընուց էդ մասին
Ֆարսի բյուբյուլը, անմահ Ֆիրդուսին.
Ի՛նչը կըհաղթի կյանքում հերոսին,
Թե չըլինին
95 Կինն ու գինին:

Արևի նման ճակատը պայծառ,
Նայում է խըրոխտ, կանգնած ինչպես սար.
Ո՛վ կանի նըրան գետնին հավասար,
Թե չըլինին
100 Կինն ու գինին:

Պարում է ասես կըռիվ գընալիս,
Գետընքից վերև թըռչում ման գալիս,
Ո՛վ ցած կըբերի նըրան թըռչելիս,
Թե չըլինին
105 Կինն ու գինին:

Թեկուզ և արար աշխարհ գա վըրան,
Կերթա դեմ ու դեմ, տուր չի տալ իրան,
Ռուստեմ Զալն էլ չի հաղթիլ նըրան,
Թե չըլինին
110 Կինն ու գինին:

V

Ու զըրկեց Շահը իր թովիչ երգչին,
 Գընա տե՛ս, ասավ, թըմկա տիրուհուն,
 Երգի՛ իմ սերը նըրա առաջին,
 Պատմի՛ իմ փառքը ու գանձը անհուն:
 115 Խոստացի նըրան իմ ոսկի գահը,
 Խոստացի նըրան ամե՛ն, ամեն բան,
 Ինչ որ կարող է խոստանալ Շահը,
 Երկրակալ Շահը իր սիրած կընկան:

Ուր ահեղ կըռվով չի մտնիլ արքան,
 120 Ղոնաղ է աշուղն իրեն սազի հետ.
 Եվ ահա մի օր ծեր, թափառական
 Մի աղքատ աշուղ մըտավ թըմկաբերդ:

VI

Գոռում են, դողում թըմկա ձորերը,
 Կանգնած է թաթուլ Շահի հանդիման.
 125 Զարկում են, զարկվում դուշման զորքերը,
 Արյունը հոսում էն Քըռի նըման:

Զարկում են, զարկվում դուշման զորքերը,
 Արյունը հոսում էն Քըռի նըման.
 Երգում է աշուղն իր Շահի սերը,
 130 Անհուն գանձերը ու փառքն անսահման...

Լըսում է մատաղ թըմկա տիրուհին.
 Եվ վըրդովում են իր միտքը թաքուն

Դավաճան գործի ամոթը խորին
Եվ արքայական փառքն ու մեծություն...

135 Լըսո՞ւմ ես դու, սիրուն տիկին,
Ա՛յ նազանի աննըման.
Նայի Շահի՛ն, իրեն զորքի՛ն,
Աշխարհքի տերն անսահման...

140 Մեզ պես տրկար մարդ է նա էլ՝
Սիրուններին միշտ գերի.
Քու ճակատին թագ է վայել.
Լինիս շքե՛ղ թագուհի...

Լըսում է շքնաղ թըմկա տիրուհին
Գիշեր ու ցերեկ, նորից ու նորից...
145 Ու դարձավ նա լո՛ւռ, դալո՛ւկ, մըտախո՛հ,
Ու քունը փախավ սիրուն աչքերից...

VII

Դարձավ իր կըռվից իշխան թաթուլը,
Դարձավ հաղթական իրեն զորքի հետ,
Սըրբեց, պատյանը դըրավ կեռ թուրը,
150 Յնծության ձայնից դողաց թըմկաբերդ:

Խընչույք է սարքել թըմկա տիրուհին,
Ցերեկ է արել խավար գիշերը.
Հեղեղի նըման հոսում է գինին,
Ու քեֆ է անում Ջավախքի տերը:

155 Պրտույտ է գալի չըքնաղ տիրուհին,
Անցնում է, հըսկում սեղաններն ամեն,
Հորդորում, խընդրում, որ ուրախ լինին,
Որ լիքն ու առատ բաժակներ քամեն:

— Հապա լըցրե՛ք, իմ քաջ հյուրեր,
160 Բաժակներըդ լիուլի,
Խըմենք — Աստված կըտրուկ անի
Թուրը իմ քաջ Թաթուլի:

— Է՛յ, Տեր Աստված կըտրուկ անի
Թուրը մեր քաջ իշխանի,
165 Նըրա շուքը միշտ հանապազ
Մեր գըլխիցը անպակաս:

Ու թընդում է Թըմուկ բերդը
էն աղմուկից խընդության,
Որոտում են տաղն ու երգը
170 Գոռ ձայներով հաղթական:

— էն մըթին ամպից արծի՞վն է իջնում,
Սարի արծիվը շեշտակի թափով:
— էն Թըմկա բերդից Թաթուլն է իջնում,
Թըշնամու հոգին լըցնում սարսափով:

175 — էն Թըմկա ձորում սև ա՞մպն է գոռում,
էն շա՞նթն է ճայթում էնպես ահարկու:
— էն Թըմկա ձորում Թաթուլն է կըռվում,
էն թուրն է շաշում էնպես ահարկու:

Ի՛նչ սարի արծիվ կըհասնի քաջին,
180 Ի՛նչ Շահ կըկանգնի նըրա առաջին:

Ու չի դադարում երգի հետ վարար
Կախեթի գինին խելագար հոսել.
Խըմում են տիկնոջ թանկ կյանքի համար,
Որ էն ժայռերին ծաղիկ է բուսել:

185 Խըմում են կըռվող քաջերի փառքին,
Որ կըռվի դաշտում կյանք չեն խընայում,
Եվ ընկածների սուրբ հիշատակին,
Որ երկընքից են այժմ իրենց նայում...

Պըտույտ է գալի ծաղիկ տիրուհին,
190 Անցնում է, հըսկում սեղաններն ամեն,
Հորդորում, խընդրում, որ ուրախ լինին,
Որ լիքն ու առատ բաժակներ քամեն:

— Օ՛ֆ, տիրուհի, Աստված վկա,
էլ չենք կարող մենք խըմել.

195 էլ ուժ չըկա, էլ տեղ չըկա,
Շատ ենք խըմել ու հոգնել...

Ու հանգչում է Թըմուկ բերդը
Պապանձում է ու մարում,
Հարբած, հոգնած տերն ու զորքը

200 Մըրափում են խավարում:

VIII

Հուռ ու խավարչտին կամարների տակ,
Հոգնած ու քրնած բազմության վըրով
Թըռչում են, թըռչո՛ւմ, սև, չարագուշակ
Երազներն ահեղ, անվերջ խըմբերով:

205 Երազ է տեսնում Թաթուլ իշխանը,
Որ վիշապ օձը եկել է ահա,
Եկել փաթաթվել, իր բերդը պատել,
Գըլուխը դըրել ետ պոչի վրա:

Ու բարձրացնում է հըրեշն ահուելի,
210 Իրեն գըլուխը բարձրացնում է վեր,
Բարձրացնում մինչև բարձունքը բերդի,
Մինչև Թաթուլի պալատն ու տըներ:

Պառկած է իբրև Թաթուլ իշխանը
Նազելի կընոջ գըլուխն իր կըրծքին,
215 Ու իբր ասում է՝ վե՛ր կաց, իմ հրեշտակ,
Թո՛ղ, որ սպանեմ ես էդ հըրեշին:

էսպես է ասում Թաթուլ իշխանը,
Ու զարհուրանքով տեսնում է հանկարծ՝
Իրեն սիրելի կընոջ գըլխի տեղ
220 Օձի գըլուխն է կըրծքին ծանրացած...

է՛յ, հըսկեցե՛ք, ի՞նչ եք քընում,
 Քաջ զինվորները թաթուլի.
 Ո՞վ է, տեսեք, տանջվում մըթնում,
 Քուն չի աչքին մոտ գալի:

225 Ձըլինի՞ թե հաղթահարված,
 Ճարը հատած թըշնամին
 Դավ է դընում մոթն ու մեռած
 Կես գիշերվա էս ժամին:

Վե՛ր կացեք, վե՛ր, ամբողջ գիշեր
 230 Մարդ է գընում ու գալի.
 Հե՛յ, զարթնեցե՛ք, առյուծ քաջեր,
 Պահապանները թաթուլի:

Վե՛ր կացեք, վե՛ր, հարբեցրել է
 Իր հաղթական հյուրերին,
 235 Բաց է անում դուռն ու դարպաս
 Ձեր դավաճան տիրուհին:

Դա՛վ... դա՛վ... ելե՛ք... կոշնա՛կ... պահնա՛կ...
 Զենք առեք շո՛ւտ... ձի հեծե՛ք, ձի՛...
 Ճըռընչում են, դըղըրդում են
 240 Դարպասները երկաթի...

Բաց արավ ցերեկն իր աչքը պայծառ
 Աշխարհքի վըրա, Ջավախքի վըրա,
 Ավերակ բերդին, սև ամպի նըման,
 Ծուխն ու թըշնամին չոքել են ահա:

245 Հաղթության փառքով ու գինով հարբած
 Քընած են բերդի և՛ զորքերն, և՛ տեր,
 Ու հավիտյան էլ մընացին քնած,
 Դավին անտեղյակ, ցավին անտարբեր:

Նըստած է Շահը. նըրա առաջին
 250 Ահա իրիկվան քեֆի սեղանը.
 Նայում է Շահը անտեր գահույքին,
 Մըտքովն անցնում է աշխարհքի բանը:

Աշխարհքում հաստատ չըկա ոչ մի բան,
 Ու մի՛ հավատալ երբեք ոչ մեկին,
 255 Ոչ բախտի, փառքի, ոչ մեծ հաղթության,
 Ոչ սիրած կնկա տըված բաժակին...

Ու լի դառնությամբ հարցընում է նա
 Դալուկ, մարմարիոն թըմկա տիրուհուն.
 – Պատասխան տո՛ւր ինձ, մատնիչ սևաչյա,
 260 Մի՞թե Թաթուլը քաջ չէր ու սիրուն...

– Քաջ էր ու սիրուն քեզնից առավել.
 Մի բարձր ու ազնիվ տղամարդ էր նա.
 Կնոջ մատնությամբ ամրոց չէր առել,
 Չէր եղել կյանքում երբեք խաբեբա...

265 Էսպես տիկինը տըվավ պատասխան,
Անհուն ցասումից մըռընչաց Շահը.
— Հէ՛յ, դահի՛ճ, գոռաց գազանի նըման.
Դահիճը իսկույն մըտավ սրահը:

XI

Դահիճն եկավ ոտից գըլուխ
270 Կարմիր հագած ու արյուն,
Ու դուրս տարան իր պալատից
Թըմկա շքնաղ տիրուհուն:

Տարան անտակ էն ժեռ քարից,
Որ կանգնած է մինչ էսօր,
275 Էն ահավոր քարի ծերից
Գըլորեցին դեպի ձոր:

Գել ու աղվես եկան հանդից
Ագահ սիրտը լափեցին,
Ցին ու ագռավ իջան ամպից,
280 Սև աչքերը հանեցին:

Անցավ անտես ու աննըման
Էն սիրունը աշխարհից,
Ինչպես ծաղիկն անցած գարնան,
Որ չի ծաղկիլ էլ նորից:

285 Անցավ զալում էն մեծ արքան
Իրեն փառքով ու զորքով,

Անցավ Թաթուլն էն հաղթական
Ու իր քաջերն էն կարգով:

Ու նըրանից մենակ անմեռ
290 էս զրույցը հասավ մեզ,
Որ մեզանից հետո էլ դեռ
Պետք է խոսվի միշտ էսպես:

XII

Հե՛յ, պարոններ, ականջ արեք
Թափառական աշուղին,
295 Սիրո՛ւն տիկնայք, ջահե՛լ տըղերք,
Հա՛վ ուշ դըրեք իմ խաղին:

Ամենքս էսպես հյուր ենք կյանքում
Մեր ծնընդյան փուշ օրից,
Հերթով գալիս անց ենք կենում
300 էս անցավոր աշխարհից:

Անց ենք կենում... միայն անմահ
Գործն է խոսվում լավ ու վատ.
Ա՛խ, երանի՜ ո՛վ մարդ կըգա
Ու մարդ կերթա անարատ:

ՏԻՆ ԿՈՒԻՎԸ

1902-1906

ԱՌԱՋԻՆ ԵՐԳ

ՏԱՆԸ

ՆԱԽԵՐԳԱՆՔ

Մենք կարծում էինք, թե իր շանթերով
Հըսկում է Աստված Սասմա սարերին.
Մենք ասում էինք՝ անթիվ նավերով
Կըզան օգնության մեր ծանրը օրին...

5 Ավա՛ղ մեր պայծառ հույսերի համար.
Ահա խորտակված, և ահա կըրկին
Նայում ենք անհույս, մենա՛կ, դալկահար՝
Մորթող թըշնամու արյունոտ ձեռքին:

Երկրի մեծերը չեն փոխում իրենց
10 Մեռելի ոսկրին ողջ ազգը հայի,
Մեր տունն են ուզում, մեր տեղն են ուզում,
Մեր բուն երկիրը՝ մեզնից ամայի...

Նա էլ, որ Աստծու անունով եկավ,
Փըրկչական խաչով, խոսքով զըթության,

15 Նա էլ Աստրժուն՝ կանգնեց՝ փառք տրվավ,
Որ մենք հոշոտված, տանջված ենք էսքան...

Ու հոսո՛ւմ, հոսո՛ւմ, հոսում է անմեղ
Արյունն-արցունքը տարաբախտ ազգի,
Հոսում ամեն օր, հոսում ամեն տեղ,

20 Եվ դեռ սոսկալին չի եկել իսկի...

Եվ ահա մենակ, խոցված ու ցավոտ,
Թե մարմնով տանջված՝ հոգով առավել,
Մենք միտք ենք անում մինչև առավոտ.
— Տե՛ր ամենագետ, մենք ի՞նչ ենք արել...

I

25 Հայի շար բախտը ինձ ներքև բերավ
Բարձրը Գուգարքի ծաղկոտ սարերից,
Իմ հոգին լրցրեց հառաչանք ու ցավ,
Տըխուր երգերի քընար տրվավ ինձ:
Դե՛, հեծծի՛ր, իմ երգ, ինչպես կըհեծծի

30 Բուքն իմ ամայի աշխարհքի վըրա,
Անքուն կարոտի դուռը կըծեծի,
Թե՛ քու անբախտը չըկա ու չըկա...
Դե՛, հեծծի՛ր, իմ երգ, ինչպես սըգավոր
Հայի հեծեծանքն ու բողոքն անվերջ,

35 Ինչպես պանդուխտի թառանչ սըրտախոց
Օտար զըռներում, անհայտ ճամփի մեջ...

- Իմ միտքն էլ, ավա՛ղ, շրջաճաճ է մոլոր
 Հայի հալածված պանդուխտի նրման,
 Մենակ ամեն տեղ, տըխուր ամեն օր,
 40 Ցավերով լրցված պանդուխտի նրման:
 Կորցրել է վաղուց ամենն, ինչ ուներ,
 Փընտրածն էլ, էսպես, չի գըտնում բընավ,
 Անքուն ջրի պես գընում է երեք,
 Աշխարհքից աշխարհք, մի ցավից մի ցավ:
 45 Ու, ինչպես օտար աշխարհքից դարձող
 Կարոտած ճամփորդ, նըկատում է նա՝
 Հեռո՛ւ, մըթան մեջ, վառ կարմիր լուսով
 Ծաղկում է ծանոթ լուսամուտն ահա...
 Մենակ ու խաղաղ ճըրագի առջև,
 50 Չոր ձեռքը տըված դալուկ ճակատին,
 Մըտքի ծովն ընկած մըտածում է նա,
 Հին տառապանքի, հին ցավի որդին:
 Գըլխի վերևը տըխուր պատկերներ,
 Գըրքե՛ր ու գըրքեր իր շուրջը բոլոր...
 55 Ու ներս է մտնում մի բարի ըստվեր,
 Իր մայրը ցամքած, մայրը սևաշոր:
 – Ի՞նչ ես միտք անում, Վահան՝ ջան, էդքան,
 Ասա՛, քեզ դուրբան, քո մըտքին դուրբան,
 Ի՞նչ ես միտք անում ու հալվո՛ւմ, հալվո՛ւմ...
 60 – Բան չըկա, մայրի՛կ, գըլուխս է ցավում...
 – Չէ՛, սուտ ես ասում, ինձ չես խաբիլ էլ.
 Էդ ո՞վ է, ասա՛, քո քունը կըտրել,
 Էդ ո՞ր սիրունը, ո՞ր անուշ հոգին...
 – Հա՛, գըտա՛ր, մայրի՛կ... սիրում եմ մեկին...

- 65 — Տեսա՞ր, որ ասի՝ չես խաբիլ ինձ էլ,
 Տեսա՞ր, ինչպես եմ ցավըդ իմացել...
 Ինչո՞ւ ես հապա ծածկում ինձանից,
 Ծածկում ինձանից — քեզ սիրող նանից...
 Դե ո՞վ է, ասա՛, ես էլ կըսիրեմ...
- 70 Դե ո՞ւր է, ասա ... ո՞ւր է, որ բերեմ.
 Բերեմ, որ էդքան միտք շանես էլ դու...
 — Ձեա կարող, մայրի՛կ, նա շատ է հեռու...
 Նա շատ է հեռու, գերության միջում,
 Դու չես իմանում, դու չես ճանաչում...
- 75 Էնպես մի դըժար տեղ եմ սիրել ե՛ս...
 Ձեա կարող հասնես, չես կարող բերես...»
 Ու դուրս է գընում հուսահատ, մոլոր
 Իր մայրը ցամքած, մայրը սևաշոր,
 Աղոթում իրեն Վահանի համար,
- 80 Աշխարհքի համար, ամենքի համար...

III

- Հայտնըվեց ապա մի օտար տըղա,
 Մի ուրիշ տըղա երևաց էլի,
 Խոսում են անքուն գիշերներն երկար,
 Խոսում են տաք-տաք, մո՛ւթ, կասկածելի...
- 85 — Ո՞վ են, Վահա՛ն ջան, գալիս են քեզ մոտ,
 էդ ինչ տղերք են՝ գունա՛տ, անծանոթ...
 Երնեկ իմանամ՝ էդ ինչ եք ուզում,
 էդ ի՞նչ եք էդքան խոսո՞ւմ ու խոսում...
 — Պանդուխտ են, մայրի՛կ, ընկեր տըղերք են,
- 90 Քըշված, հալածված, ընկած դես ու դեն.

- Տուն ու տեղ շունեն, ինձ մոտ են գալիս,
 Զըրույց ենք անում, իրար սիրտ տալիս...
 — Իմ անբախտ գավակ, մանկուց վըշտակոխ.
 Ընկերներդ էդպես հալածված, անհոգ,
 95 Սիրածըդ հեռու, գերության միջում...
 Խոսում է մայրը, խոսում, հառաչում,
 Ու դուրս է գընում կըրկին շըվարած...
 Ամեն տեղ քընած, ամենքը լըռած...
 Մենակ՝ մընում է իր անհոգ մարդուն,
 100 Ձի գալիս նա էլ, դեռ չի գալիս տուն.
 Իր պեսների հետ էլի՛ էն անտեր
 Գինետանն ընկած ու խոսում է դեռ...

IV

(Գինետանը)

- Կըտրել է վաղուց ամեն ձեն ու ձուն:
 Գիշերվան կես է: Հոգնած ու անքուն,
 105 Գըլուխը գինոտ դազգահին դըրած՝
 Գինետան տերն էլ քուն մըտավ թըմրած:
 Կեղտոտ լամպարի աղոտ լուսի տակ,
 Մեջտեղը մի գավ, աղքատ ու անկարգ
 Սեղանի շուրջը, իրենց անկյունում,
 110 Երեք ծերունի զըրույց են անում:
 — Ցավ-կըրակ դառավ էս լակոտն, ախպե՛ր,
 էլ բան չի ասվում, հետը չի խոսվում,
 Ուշքըն ու միտքը միշտ հեռու տեղեր՝
 Ձես էլ հասկանում, թե ինչ է ուզում...
 115 Հավան չի կենում աշխարհքի կարգին.

- Ասում է՝ մարդիկ բըռնության տակին...
 Միտս էլ չի գալիս՝ ինչպես է ասում,
 Խըրթին, գըրաբառ բաներ է խոսում,—
 էս մեկն՝ էսպես է, էն մեկելն՝ էնպես...
- 120 Երկուսից մինը — կամ նըրանք, կամ ես...
 Սո՛ւս կաց, ասում եմ, էդ ի՞նչ ես անում...
 Թե՛ դու հին մարդ ես, դու շե՛ս հասկանում...
 — Հա՛, հա՛, հա՛, հա՛, հա՛.
- Ա՛յ քեզ նոր տըղա՛...
 125 Դե բաժակըդ բե՛ր,
 Մարտիրոս ախպեր,
 Բեր մի-մի բերան
 Կյանք խընդրենք դըրան:
- էդ, ինչ որ դու ես խաբարը տալիս,
 130 Մի ուրիշ տեսակ բան է դուրս գալիս...
 Բարի հիշատակ լինի քեզ համար,
 Տունըդ շեն պահի ու ծուխըդ վարար:
 Ածում են կոնծում ընկեր ծերերը,
 Բայց նոր է բացվել պատմության ծերը:
- 135 — Հա՛, ախպե՛ր, ուրիշ բան է դուրս գալիս.
 Ես էլ հենց էդ եմ գըլխիս վայ տալիս,
 Թե սըրա վերջը ուր պիտի գընա.
 Տանից ու բանից եղած ավարա,
 Աշխարհքի դարդը շալակն է առել՝
- 140 Ամենքի համար դարդաքաշ դառել...
 Ընկեր թե օտար, ծանոթ, անծանոթ —
 Ով վեր է կենում — վազում է իր մոտ.
 — Վահա՛ն, ի՞նչ անենք... Վահա՛ն, ո՞նց կենանք...

- Վահան, ի՞նչ կասես... Վահան, ե՞րբ գընանք...
- 145 Գըլխի՞ եք ընկնում՝ «էնտե՛ղ» են գընում...
 «էնտեղ» հո գիտե՛ք, լավ եք իմանում...
 — «էնտե՛ղ», օ՛Ֆ, «էնտե՛ղ» —
 Կըրակ է անթեղ...
 Դե բաժակըդ բե՛ր,
- 150 Մարտիրոս ախպեր,
 Արի՛, մի սըրտանց
 Կյանք խընդրենք դըրանց...
 Զահել ժամանակ ի՛նչքան եմ ես էլ
 էդ ճամփի վըրա անքուն երազել,
- 155 Ի՛նչքան եմ ուզել թե փախչեմ ծածուկ...
 Հիմի դըրանցն եք թարիֆ անում դուք...
 Ուր գընան՝ Աստված բանները աջի,
 Զարը խափանի, բարին առաջի...
 Ածում են կոնծում ընկեր ծերերը,
- 160 Բայց հեռու է դեռ պատմության ծերը:
 — Շընորհակալ եմ, ողջ կենաք, ախպե՛ր,
 էս տեսակ մի բան չեմ տեսել ես դեռ.
 Տեղ ունես թե չէ՝ մըտիկ չեն տալիս,
 Տասը գընում են՝ քըսանը գալիս,
- 165 Ինչ որ ճանկում են՝ ուտում են, թափում,
 Ամբողջ գիշերը վիճում, աղմըկում,
 Ամպի պես ծըխով սենյակը լըցնում...
 էլ ոչ մահճակալ, ոչ տեղ են հարցնում.—
 Մինը բարձրանում՝ սեղանին պառկում,
 170 Մյուսը հատակին լեն-արձակ ձըգվում...
 Ոչ աղբ են նայում, ոչ փոշի, ոչ ցեխ,

Պառկում են էստեղ, պառկում են էնտեղ...

— Հա՛, հա՛, հա՛, հա՛, հա՛.

Թամաշա է հա՛...

175 Դե բաժակըդ բե՛ր,

Մարտիրոս ախպեր,

Արի՛, մի սըրտանց

Կյանք խընդրենք դըրանց.

Շատ լավ տըղերք են, ես ու իմ հոգին.

180 Հավան եմ կենում դըրանց արարքին,—

Մարդը նա հո չի՝ հենց իրեն նայի,

Մարդը նա է, որ աշխարհքը շահի...

Տեր Աստված պահի իրեն խընամում...

Աժում են՝ վերջին բաժակն էլ քամում,

185 Ձեն հասնում սակայն պատմության ծերը,

Ու միշտ ընկնում է էգուց գիշերը:

V

Դատարկ փողոցով, բարձըր հազալով,

Ինքը իրեն հետ մենակ խոսելով,

Թըրը՛խկ հա չըրը՛խկ, գիշերվա մըթնում

190 Մարտիրոս ախպերն իր տունն է գընում:

Եվ ուշ գիշերով հասնում է նա տուն:

Ճըրագը վառ է, «նըրանք» էլ զարթուն,

Աղմըկում են դեռ կողքի սենյակում,

էն նոր դուրս եկած երգերն են երգում:

195 Պառավն էլ անքուն իրեն է մընում,

Ձեռները ծոցին դուրս ու տուն անում,

Ու մարդը շեմքից մըտած-չըմտած՝

- Դիմացն է գալիս հանգած ու հատած:
 — Բա՛ գիտե՞ս, ա՛յ մարդ, ի՛նչ իմացա ես,
 200 Գիտե՞ս ինչիցն է մաշվում երեխես,—
 Սիրո՛ւմ է մեկին...
 — Վա՛յ քու կարճ խելքին...
 Ի՛նչ սիրահարված, բա՛ն գիտես իսկի.—
 Ազգի համար է միտք անում, ազգի՛.
 205 Ուրիշի համար, խեղճերի համար...
 Ի՛նչ սիրահարված, կարճամիտ հիմա՛ր,
 Ի՞նչ ես հասկանում՝ ինչ կա աշխարհքում.
 Ականջըդ մի բաց, տես ինչ են երգում...

(Տղերքը երգում են)

- Սև սարերի ետև նըրանք
 210 Տառապում են խավարում,
 Լույս են ուզում ու ազատ կյանք
 Աստծու ազատ աշխարհում:
 Կանցնենք թափով
 Սարերն ամպոտ,
 215 Կերթանք խըմբով
 Մենք նըրանց մոտ:
 Է՛յ, հերիք էր, չար բռնակալ,
 Քանի՞ տանջես խեղճերին.
 Խեղճը պիտի ապրի դարձյալ,
 220 Վայն եկել է քու օրին...
 * * * * *
 Ազատության որդիքն ենք մենք՝
 Թըռած դեպի ապագան:
 Էսպես խըմբով սըլանում ենք,

- 225 Ո՞վ կըփակի մեր ճամփան,
 Կայծակ կըլնենք
 Կիջնենք ամպից.
 Հեռո՛ւ ճամփից,
 Հեռո՛ւ ճամփից...
- 230 Հե՛յ, գալիս ենք, ո՛վ տանջվածներ,
 Գալիս ենք մենք զինավառ,
 Ե՛վ ազատ օր, և՛ կյանք, և՛ սեր —
 Ողջ բերում ենք ձեզ համար:
 * * * * *

VI

- 235 Դողդոջ ու գունատ պառավները լուռ
 Ականջ են դընում: Սարսափ ու սարսուռ
 Պատել է նրանց, և սարսափահար,
 Տեղները սառած, նայում են իրար.
 Ի՛նչ է կատարվում իրենց հին տանը,
- 240 Ի՛նչ երգ է երգում իրենց Վահանը,
 Ի՛նչ երգ են երգում էս տղերքը նոր,
 Ի՛նչ երգ են երգում անզո՛ւսպ, ահավոր...
 Ամբողջ գիշերը կըրակի վըրի
 էն շամփրի նըման, անքուն ու ցավոտ,
- 245 Պըտուտ են գալիս անկողնի միջին,
 Պըտուտ են գալիս մինչև առավոտ:
 — Վահա՛ն ջան, Վահա՛ն, ի՞նչ երգեր են էդ.
 Ի՛նչ վըտանգավոր երգեր եք երգում...
 էդ ո՞ւր ես ուզում գընաս դըրանց հետ...

- 250 Ի՞նչ է պատահել, ի՞նչ կա էն երկրում...
 — Է՛հ, մայրի՛կ, դու էլ՝ ի՛նչ երգեր են էդ...
 Զահել տրդերանց երգեր են, էլի...
 Զահել տղերք ենք, միտքներըս թռչում
 Հազար մի հեռու տեղ են ման գալի...
- 255 Ու ժողովները դարձան աղմըկոտ,
 Աշնան հավքերի էն տարմի նըման,
 Որ զըժվըժում է՝ չըվելուց առաջ
 Դեպի արևոտ կողմերը գարնան:
 Մի օր էլ հանկարծ աղմուկը լրոնեց,
- 260 Վահանը չեկավ էն գիշերը տուն:
 Զըկա մյուս օրն էլ, չըկա՛ ոչ մի տեղ,
 Ամեն հարցուփորձ անցավ ապարդյուն:
 Եվ ահա նամակ կորած Վահանից:
 Բանում են ըշտապ, դողդոջ ձեռքերով.
- 265 Ասում է՝ իզուր էլ մի՛ փնտրեք ինձ.
 էլ մի՛ փնտրեք ինձ ու մընաք բարով...
 — Դուք ինձ կյանք տրվիք, դուք ինձ մեծացրիք,
 Բայց քանի էսքան ցավ կա աշխարհքում,
 Իմ կյանքն իմը չի, իմ սիրտն իմը չի,
- 270 Զեմ կարող հանգիստ մընալ ձեր գրրկում:
 Ցավի աշխարհքում արնոտ ու ահեղ
 Ուրիշ նոր կյանք է բացվել ինձ համար.
 Ուրիշ հայրեր են մընում ինձ էնտեղ,
 Ուրիշ մայրեր են կանչում անդադար...
- 275 Ներեցե՛ք, որ ձեզ թողնում եմ էդպես
 Անկա՛ր, անխընդում, ծերուկյան օրով,
 Ներեցե՛ք ձեր խենթ, խելագար որդուն,
 Մոռացեք նըրան ու մընա՛ք բարով...

VII

- Որդու նամակը ծընկանը դըրած,
 280 Արցունքը ցամքած էն մաշված դեմքին,
 Խաղաղ իրիկվան դեմ ու դեմն ահա
 Նըստած է մայրը իր դատարկ շեմքին:
 Կատուն է կողքին մըռռում միալար.
 Փոքրիկ Սերիկն էլ, կուշ եկած իր մոտ,
 285 էնպես միամիտ, տխո՛ւր, դալկահար
 Պուրշկել է մոր դեմքին արցունքոտ:
 Նայում է մայրը, նայում է հեռուն,
 էն անհայտ հեռուն, ահավո՛ր, անվե՛րջ,
 Ուր գընաց իրեն զավակը սիրուն,
 290 Գընաց «նրանց» մոտ, արյան ծովի մեջ...
 – Ո՛վ քաղցրահայաց սուրբ Աստվածածին,
 Ո՛վ արագահաս զինվոր սուրբ Սարգիս,
 Դուք օգնեք խեղճին, հասնեք նեղվածին,
 Դուք տաք հովություն արար աշխարհքիս.
 295 Հարեհաս լինեք «նրանց», ամենքին,
 Ամենքի հետ էլ իմ ճար ու մեկին...
 Աղոթք է անում իր մեկի համար,
 Աշխարհքի համար, ամենքի համար,
 Մինչև թըռչում է ճաճանչը ետին,
 300 Մինչև որ մուծը առնում է գետին...

VIII

Մըթնեց: Կըտրել է ամեն ձեն ու ձուն:
 Գիշերվան կես է, խաղաղ լըռություն:

Հին գինետանը, իրենց անկյունում,
Երեք ծերունի զըրույց են անում:
305 – Ի՞նչ ես միտք անում, Մարտիրոս ախպեր.
Լա՛վ կըլնի վերջը... Բաժակըդ մի բե՛ր...
Բե՛ր մի-մի բերան
Կյանք խընդրենք նըրան...
Տեր Աստված բարի ճամփա տա իրեն,
310 Նըրա բաց աչքը լինի միշտ վըրեն...
Վատ բանի համար հո չի գընացել...
Ի՞նչ ես մոլորված նըստած մընացել,
Բաժակդ էլ լիքը առաջիդ է դեռ...
Վերցըրո՛ւ, խըմի՛ր, Մարտիրո՛ս ախպեր...

ԵՐԿՐՈՐԴ ԵՐԳ

ՃԱՄՓԻՆ

ՆԱԽԵՐԳԱՆՔ

ՀԱՅՈՑ ԼԵՌՆԵՐՈՒՄ

*Մեր ճամփեն խավար, մեր ճամփեն գիշեր,
Ու մենք անհատնում
էն անլույս մըթնում
Երկա՛ր դարերով գընում ենք դեպ վեր*
5 *Հայոց լեռներում,
Դըժար լեռներում:*

*Տանում ենք հնուց մեր գանձերն անգին,
Մեր գանձերը ծով,
Ինչ որ դարերով*
10 *Երկնել է, ծընել մեր խորունկ հոգին
Հայոց լեռներում,
Բարձր լեռներում:*

*Բայց քանի անգամ շեկ անապատի
Օրդուները սև*

15 Իրարու ետև
Եկա՛ն, զարկեցին մեր քարվանն ազնիվ
Հայոց լեռներում,
Արնոտ լեռներում:

Ու մեր քարվանը շրփոթ, սոսկահար,
20 Թալանված, ջարդված
Ու հատված-հատված
Տանում է իրեն վերքերն անհամար
Հայոց լեռներում,
Սուգի լեռներում:

25 Ու մեր աչքերը նայում են կարոտ
Հեռու աստղերին,
Երկրնքի ծերին,
Թե երբ կըբացվի պայծառ առավոտ
Հայոց լեռներում,
30 Կանաչ լեռներում:

ԵՐՐՈՐԳ ԵՐԳ

ԵՐԿՐՈՒՄ

ՆԱԽԵՐԳԱՆՔ

Հեքիաթն ասում է, թե՝ մի աշխարհքում
Բըխում էր առատ ջուրն անմահական,
Բայց ազահ վիշապն առաջը փակում,
Ծարավ էր թողնում աշխարհքն աննըման:

5 Նա զոհ էր ուզում սիրուն աղջիկներ,
Որ ջուր բաց թողնի ծարավ աշխարհքին,
Եվ, անմահության ջրրի փոխարեն,
Մարդիկ շատ դարեր արցունք խըմեցին:

Մինչև մի տըղա, Լույս երկրից եկած,
10 Կըռվեց էն գերի աշխարհքի համար,
Հաղթեց, ազատեց աղբյուրը փակված,
Տանջվող հոգիներ փըրկեց անհամար:

Ո՛չ, հեքիաթ չի սա լիքը հըրաշքով,
Եղած թե չեղած Մըթին աշխարհքում,

15 Ճըշգրիտ դեպք է սա տեսած իմ աչքով,
Եվ հեքիաթ չըկա մեր անբախտ կյանքում...

Մեր երջանկուիթյան աղբյուրը փակած`
Մեր վարդ քույրերին հոշոտում է նա...
Ա՛խ, ի՛նչքան արյուն, արցունք է թափված

20 Մեր սիրուն երկրի սարերի վըրա...

I

«Լո՛ւ-լո՛ւ, լո՛ւ-լո՛ւ, մերն են սարեր,
Ծաղկոտ սարեր Տարոնի,
Ծաղկոտ սարեր, ազատ օրեր,
Սերն ու գըգվանք սիրունի...»

25 Լո՛ւ-լո՛ւ, լո՛ւ-լո՛ւ»...

Գըլո՛ւիս տըվեք, գոռոզ սարե՛ր,
Անց է կենում Մուսաբեկ,
Գըլո՛ւիս տըվեք, վախկոտ հայե՛ր,
Զընչին գյուղեր ու օբեք:

30 Ո՞ւր կա ոսկի, ո՞ւր սիրուն կին,

Առաջ բերեք գըլխաբաց.
Ո՞վ կա ընդդեմ նըրա կամքին,
Ո՞վ է կյանքից կըշտացած...

Մըշու երկրում թուր է զարկում՝

35 Դողում են Վան իր թափից,
Դողում են Վան, մինչ Արգըրում,
Ահեղ թափից, սարսափից...

- Գըլուխ տըվե՛ք, վախկոտ հայե՛ր.
 Զըրը՛նգ, եկավ Մուսաբեկ.
- 40 – Հե՛յ, դո՛ւրս արի, քեշի՛շ բաբա.
 Ո՞վ կա տան մեջ, դուրս եկե՛ք...
 Ու սըրահի կեսմութի մեջ
 Գուճհուպ եկավ քահանան,
 Գողգոջելով, ծերուկ ու խեղճ,
- 45 Բըռնած սարսափն իր մահվան:
 – Հավա՞ն ես ինձ, քեշի՛շ բաբա,
 Հապա նայիր մի վերև...
 – Աստված է քեզ հավնել, աղա՛,
 Աստված կյանք տա ու արև.
- 50 – Դե բե՛ր, հապա՛, որ հավան ես,
 Աղջիկըդ բե՛ր, տուր ինձ կին.
 Դե՛հ, շո՛ւտ արա, քեշի՛շ բաբա,
 Դուրս բեր սիրուն Շողիկին:
- Լուռ կանգնած է ծեր քահանան,
 55 Դեմքը դեղին, միրքի պես,
 Ծիծաղո՞ւմ է լացի նըման,
 Թե լալիս է ժրպտերե՛ս...
 – Հա՛, հա՛, հա՛, հա՛... Հավա՞ն չես ինձ...»
 Խընդաց խումբը՝ հա՛, հա՛, հա՛...
 60 Ու սոսկալի էն ծիծաղից
 Սարսափն ընկավ տան վըրա:
- Ո՞վ չի հավան Մուսաբեկին...
 Մի Մուսաբեկ – մի աշխարհք...

- Բախտավոր ենք՝ ես... իմ որդին...
- 65 Ո՞վ է տեսել էսպես փառք...
Միայն թե, աղա՛, գութ արա մեզ,
Ժամանակ տուր երկու օր,
Որ պատրաստվենք բեկին վայել.
Ոտիդ հողն ենք նորից նոր...
- 70 – Մի երկու օ՛ր... բայց իմացի՛ր,
Ետ եմ գալու ես նորից.
Երկի՛նք թըռիր, գետի՛նն անցիր
Չես ազատվիլ իմ ձեռից...

- «Լո՛ւր՛, Լո՛ւր՛, մերն է Տարոն
- 75 Վայելքներով իր բոլոր...
Լո՛ւր՛, Լո՛ւր՛...»: Հանգավ «Լո՛ւր՛»-ն
Սարի ետև հեռավոր:

III

- Ի՛նչ է զողանջում զանգակը գուժկան,
Գյուղի զանգակը էս անվախտ ժամին.
- 80 Կարկո՛ւտ է գալիս մըթնած երկընքից,
Հըրդե՞՞հ է ձըգել գյուղը թըշնամին...
– Ի՞նչ է պատահել, ծերունի տերտեր,
Ի՞նչ ես վըրդովում էս հոգնած խալխին:
– Եկե՛ք, իմ որդի՛ք, եկե՛ք, իմ որբե՛ր,
85 Երկինքը փըլավ իմ ճերմակ գըլխին...

Ու լաց է լինում զանգակը ժամի,
Գալիս է կանգնում ամբողջ Տավորիկ,
Ու ձայն է տալի, գոչում ծերունի

- Իրենց քահանան ձայնով զարհուրիկ:
 90 – Եկե՛ք, ընկե՛ր-հարևաննե՛ր,
 Իմ Շողիկի հարսնիքին.
 Ծաղի՛կ բերեք ալ ու կարմիր
 Իր անթառամ պրսակին...
 Դուստր եմ պահել ես նազելի,
 95 Սըրտիս խընդում, աչքիս լուս.
 Քուրդը եկավ դուստրըս խըլի,
 Կյանքը խըլի ծերունուս:
 Հայր եք դուք էլ, զավակի տեր,
 Մի ճար գըտեք իմ ցավին...
 100 Ու ծերերը՝ չո՛ր, ալեհե՛ր,
 Հառաչում են խըմբովին.
 – Ափսո՛ս Շողիկ, սիրո՛ւն Շողիկ,
 Մեր աչքի լուս, մեր ալ ծաղիկ...
 Վա՛յ խեղճ ծընող, ծեր քահանա.
 105 Քըրդի ճամփեն տատասկ դառնա...

 Հընչում է դարձյալ զանգակը ժամի,
 Կանչում է, գոչում հայրը ծերունի.
 – Հավա՛ր ձըգեք հեռու տեղեր,
 Ազգ ու ազինք իմանան,
 110 Դըրոշ բանան, գորքեր կապեն,
 Թող գա՛ն, հասնեն օգնության...
 Եվ զուր ծերունու աչքերը անզոր
 Հըրաշք են փընտրում մըշուշտ հեռվում,
 Լուռ են ու դատարկ ճամփեքը բոլոր,
 115 Փոշի չի ելնում հայոց դաշտերում:
 Լալիս է սակայն զանգակը կըրկին
 Ու գոչում է ծերն առավել ուժգին.

- Լըսի՛ր, Աստված՝, եթե մի օր
 Բույր եմ խընկել քո անվան,
 120 Թե դու էլ ես ծե՛ր, ալևո՛ր,
 Ու գուժ ունիս հայրական...
 Բայց ծածկում է դեմքը Աստված՝
 Հայից դարձած ու խըռով,
 Սև-սև գիշերն իջնում է ցած,
 125 Լիքը անքուն ցավերով...

IV

- Հայի գիշե՛ր, հայի գիշե՛ր,
 Ցավի անդունդ անհատակ...
 — Աղջի՛կ, ինչո՞ւ չես քընում դեռ,
 Ի՞նչ ես լալիս տեղի տակ:
 130 — Չիտեմ, մայրի՛կ, ինչու էսպես
 Քուն չի գալիս էլ աչքիս.
 Աչքըս քանի փակում եմ ես՝
 Քուրդն է կանգնած առաջիս...
 — Քընի՛ր, բալա՛ս, մի՛ վախենար,
 135 Աստված կա դեռ երկընքում.
 Քուրդ ու տաճիկ, զարկ ու ավար
 Շատ ենք տեսել մեր կյանքում...
 — Մայրի՛կ, մայրի՛կ, չե՞ս իմանում,
 Ո՞վ է լալիս դուրսն անտեր...
 140 Մայրի՛կ, մի տես՝ չի լուսանո՞ւմ...
 Ա՛խ, ինչ ծանր է էս գիշեր...
 — Քընի՛ր, բալա՛ս, Որբն՝ է մենակ

*Թռչունի անուն է: (հեղ.)

- Իր Սըհակին որոնում,
 է՛, քեզ նըման, մի ժամանակ
 145 Նա էլ աղջիկ է լինում,
 Հավանում է շար տաճիկը,
 Գալիս եղբորն ըսպանում,
 Ճարը հատած հեզ աղջիկը
 Աստծուն աղոթք է անում.
- 150 – Ո՛վ Տեր Աստված, թևեր տուր ինձ,
 Թեթև թևեր թռչունի,
 Թըռչե՛մ, կորչեմ էս աշխարհքից,
 Անգութ ձեռից դուշմանի...
 էն օրվանից ման է գալի
- 155 Թևեր առած, անդադար,
 Կանչո՛ւմ, կանչո՛ւմ, ձեն է տալի
 Իր Սըհակին ջըրատար...
 Քնի՛ր, բալա՛ս, Աստված դեռ կա,
 Աղոթք ասա մըտքիդ մեջ,
- 160 Հիմի շուտով լիսն էլ կըգա,
 էս գիշերն էլ ունի վերջ...

– Թրը՛խկ... Թրը՛խկ...

– Ո՛վ է ծեծում

Կես գիշերին դուռն էդպես...

165 – Թրը՛խկ, Թրը՛խկ...

– Հե՛յ, չե՞ս լըսում,

վեր կաց, տերտե՛ր, ներս թող մեզ...

Ու անլեզու քըրդի նըման

Սարսափն հանկարծ ընկավ տուն,

- 170 Տեղի տակին կրծիկ եկան
Մանուկները դեռ անքուն:
Մարեց մայրը լեղապատառ,
Աղջիկն հանգավ մոր գըրկում,
Իսկ դուռն ուժգին ու անդադար
175 Հա՛ զարկում են ու զարկում:

- Հույսը ձեռքին ծերը գունատ
Գողգոթում է, երբեում...
Ձեռքը փակին տարավ հանկարծ,
Գուռը բացվեց խավարում,
180 Շառաչեցին, շողշողացին
Ձենքերն լուսումն էն աղոտ,
Ու զինավառ ներս խուժեցին
Երեք ջահել անծանոթ:
— Օրհնյա՛ ի Տեր, հայի լեզվով
185 Ողջունեցին ու մըտան,
Մութ խրրճիթը լըցվեց լուսով
Անակընկալ խընդուժյան:
— Էսպես անժամ, դարիբ եղբա՛րք,
Ո՞ւսկից եք դուք գալիս ինձ...
190 — Հեռու տեղից, Կովկասից...
— Բայց մեր երկիր ամեն անկյուն
Մահվան երկյուղ ու վըտանգ...
— Դրրա համար մենք եկանք...
— Իսկ դուք շունե՞ք ձեր աշխարհքում
195 Տուն, տեղ, ծընող, քույր կամ կին...
— Ունենք, թողինք ամենքին...

Հայի գիշեր, անքո՛ն գիշեր,
Լի՛ տանջանքով ու մու՛թով,
Հայի գիշեր, անհո՛ն գիշեր,
200 Լի՛ ահավոր խորհուրդով...

ՆԱԶԱՐԱՆ ԲԸԼԲՈՒԼ

(ՆԱՏՎԱԾՆԵՐ)

1898-1914

< 1 >

Երբ դեռ շունչը արարչական ծավալվում էր օդի մեջ,
[Երբ դեռ նոր էր կույս աշխարհքում մարդը խաղում
պարզ ու պերճ],

Եվ տիրում էր ամենուրեք սերն ու հանգիստն
անվրդով.

5 Եվ գառն ու գել դեռ միամիտ խաղում էին իրար քով,
Սուրբ ու առատ էն ժամանակ, արևլուսի կողմերում,
Բարի Ալամ թագավորն էր < . . . > իշխում ու
տիրում:

Իշխում էր նա արևի պես, որ ամենքին կենսաձիր,
Իրեն լույսն ու ջերմությունը շրոպյում է անխըտիր,
Կամ թե գարնան անձրևի պես, որ թափվում է
հորդառատ,

10 Զովացնում է ու լիացնում, չի հարցընում
լավ ու վատ*:

*Պոեմի սյուժետային ընթացքի ամբողջական պատկերը հուշելու նպատակով այսուհետ հղում կտրվի սույն հրատարակության մեջ ներառված հեքիաթի ժողովրդական տարբերակների թումանյանական վերապատմների համապատասխան էջերը:

Բացակա չափածո հատվածի արձակ տարբերակը տե՛ս ս.հ. էջ 431-432:

Բարի լուսի հետ կանգնեց սգավոր պառավը որդու դիակի վրա, ձեռքերը դեպի երկինք տարածեց ու կանչեց.

- Ո՛վ լուսեղեն, դըռներըդ բաց,
Հող ու ջրրի առատ Աստված,
Ո՛վ, որ էսքան բարիք ու փառք՝
Աշխարքն անծեր, ծովերն անտակ
15 [Ըստեղծել ես], փրո՞ւել, լըցրել,
Ո՛վ [բարեգութ], քեզ եմ խընդրել.
Ինչպես որդիս իր մոր գըրկին
Մեռավ կարոտ աչքն աշխարքին,
Նըրանք էլ թող մնան էնպես
20 [Կարոտ իրենց սուրբ փափագին].
Եդեմ այգին կըտրի թող փուշ,
Իրենք գազան շար ու ապուշ:

էսպես կանչեց, ու, ո՛վ սարսափ, փոխվեց դըրախտն
էն անուշ,

Ծառը կըտրեց կոպիտ մացառ, որթը — բաղեղ,
վարդը — փուշ.

- 25 Պահնորդ մարդիկ դարձան գազան զուրկ նշանից
մարդկային,
Կորցրին և տիպ, և քնքշություն, որ ի ծընե ունեին:
Սոսկաց արքան, ծեր, բազմափորձ մարդիկ կանչեց
իր ատյան,
— Ո՛վ է, ասավ, ձեզնից տեսել կամ իմացել
էսպես բան.

Ինչ պատիժ է, որ գալիս է ինձ ու երկրիս բովանդակ,
30 Եվ ինչ ճար կա < . . . >

Խոնարհեցին մեծ ծերերը գլուխները ալեզարդ,
— Թող շատ ապրի Ալամ արքան ոսկի գահին իր
հաստատ,

Հազար տեսակ ցավի տուն է — էս աշխարքը
անցավոր,

Ու թվում է մարդու համար ամեն մի ցավ անսովոր.

35 Բայց դու եղիր համբերատար, միտքդ պահիր
[միշտ] երկար,

Ցավը պետք է մարդը քաշի, ոչ թե անշունչ
սար ու քար:

էս աշխարքում ոչ առաջին, ոչ վերջինն ես
դու մենակ.

Պատահել են էսպես դեպքեր կյանքում ամեն
ժամանակ.

Մենք չենք տեսել, բայց լսել ենք, որ մեզանից
շատ առաջ

40 Գորտ ու գազան մարդ են դառել, մարդը դառել
գայլ կամ արջ.

Բայց թե հե՞ր է էս պատիժը այժմ գալի քեզ վրա,
Անգետ ու [մութ] մարդիկ ենք մենք — էդ ղրկողը
կիմանա:

Մենք է՛ն գիտենք, որ նա, ով որ ցավ է տվել ու
աղետ,

Ստեղծել է ամեն ցավի ճարն ու [ճամփեն]
իրեն հետ:

- 45 Ձրկա մի ցավ արևի տակ, չրկա մի < . . . >
 Որ շունենա գիտությունը նրան մի դեղ կամ
 դարման,
 Գիտությունը լույս է, արքա, աշխարհ իջած
 երկնքից,
 Ճարեր ունի քաղած-քամած ամեն հանքից ու
 տունկից.
 Ետ է բերում նա մեռելին հոգեվարքից իր վերջին
- 50 Մի հոգին է միայն պակասում – հավասարի
 արարչին:
 Մի բան չրկա վեր երկրնքում, երկրի վրա ու տակին,
 Ողջ զընընել, ողջ մաղել է – խաղալիք են իր
 ձեռքին:
 Կանչիր թող գան քո տերության մեծերն ուսյալ ու
 գիտուն,
 Եվ քո մարդկանց և քո այգուն նրանք կանեն
 օգնություն:
- 55 էսպես ասին, պատվեր տվավ թագավորը (ծերունի),
 Կանչեց երկրի ամեն կողմից գիտուններին անվանի:
 – Ո՛վ գիտուններ, բացեք տեսնեմ, ի՞նչ տեսիլք է
 արդյոք սա,
 Որ ծերության անկար օրով իմ աչքերով ես տեսա:
 Եվ ի՞նչ հնար կա < . . . > երկրի վրա ու տակին,
- 60 [Բարով, բույրով] լցրեք նորից եղեմական իմ այգին.
 [Ազատեցեք, որ չրկորչեն իմ մարդիկը] հավիտյան,
 [Տվեք նախկին տիպը ազնիվ, քնքույշ] հոգին
 բանական:

էսպէս ասավ, գլուխ տվին գիտունները արքային.
— Թող շատ ապրի Ալամ արքան ողջ ու հաստատ
իր գահին.

65 Էս աշխարհում ամեն մի բան ունի իրեն մի
պատճառ,
էն պատճառն էլ ուրիշ պատճառ: Էսպէս անվերջ,
անդադար,
Մինչև պատճառն սկզբնական՝ ծագման խորհուրդն
էս կյանքի,
Մինչև սկիզբն սկիզբների՝ ակն ու աղբյուրն
ամենքի:
Ընչի համար էսպէս է էս, շահ լինի քեզ թե վընաս,

70 Պետք է քննես, առաջ բերող նրա պատճառն
իմանաս:
Երբ իմացար, թե էս ընչից էս ինչ բանն է դուրս գալի
Կարող ես դու առաջ բերես և հետևանք ցանկալի:
Եվ արդ, քանզի ամեն մի բան ունի իրեն մի
պատճառ,

Իսկ էն, ինչ որ պատճառ ունի, ունի նաև իրեն ճար,
75 Մի՛ տրտմիր դու, մեծ թագավոր, մեզ տուր միայն
ժամանակ,
Որ քընընենք ու էս ցավի պատճառն ու ճարն
իմանանք:

Ու գընացին քառսուն ցերեկ, քառսուն գիշեր
տըքնեցին,
Յերեկն անդու, հանգիստ չառան, ոչ գիշերը՝
քնեցին,
Քըրքըրեցին, քընընեցին ամեն գրվածք ու գրյանք,

- 80 Երբոր անցավ քառսուն օրը, եկան դարձյալ
ապարանք:
 — Թող շատ ապրի Ալամ արքան ողջ ու հաստատ իր
գահին,—
 Գլուխ տվին, էսպես ասին [գիտունները] արքային:
 — Քըրքըրեցինք, քընընեցինք մենք գաղտնիքը էս
կյանքի,
 Սահմանեցինք [էությունը], տեղն ու ցեղը ամենքի.
- 85 Առանք մարդուն, որ [կյանքերի] օղն ու կապողն է
վերջին,
 Իջանք ներքև [կարգով] շարքով մարդուց անցանք
մենք արջին,
 Արջից հավքին, հավքից սողունն ու սողունիցը
ձրկան,
 էսպես հերթով հասանք մինչև էակները նախնական,
 [Մանրէները միաբըջիչ, որ < . . . >
- 90 Կազմըված են հյուլեներից՝ անտեսնելի մեր աչքին],
 Որոնք ունեն իրար ներհակ զորություններ
լավ ու վատ,
 Ու միանում ու լուծվում են, մաքառելով
անընդհատ —
 էսպեսով էլ հորինում են ելևէջներ կյանքի մեջ,
 Ույժ կամ ծյուրում, ախտ կամ եռանդ, ձիրք ու
ծնունդ և կամ վերջ...
- 95 Ու [բովանդակ] էս աշխարհքում ամեն մինը մի
կյանքով
 Ծնվում, մեռնում, փոփոխվում է մի ընդհանուր
օրենքով:
 էս ինչ հյուլեն ներհակավոր էն հյուլեին միացավ,

Ու փուշն ահա թերթեր տվեց, անուշ բուրմունք
ունեցավ,
Կամ չէ < . . . > կատարվեց այլ միացում հակառակ,
100 Ու վարդն ահա փոխվեց, դառավ անհոտ մի փուշ
հասարակ:
Արյան մեջ էլ էս ինչ հյուլեն պակսեց կամ չէ՝
շատացավ,

Ու մարդն ահա այլ կերպարանք — արջի պատկեր
ստացավ...
— էդ ամենը հրաշալի, կանչեց արքան անհամբեր.
Բայց ասացեք, ո՛վ խորիմաստ, ո՛վ բազմագետ դուք
գետեր*,
105 Ինչպես անենք, որ իմ այգին դառնա դրախտն
առաջվան,
Իմ մարդիկը գազանացած՝ կրկին լավերն է՛ն
[վաղվան]:
Էսպես կանչեց, գլուխ տվին գիտունները արքային.
— Թող շատ ապրի Ալամ արքան բարձր ու հաստատ
իր գահին.
Ճարեր արինք, դեղեր բերինք, աշխատեցինք մենք
անքուն,
110 Հնար չեղավ, դեղ-ճար չեղավ ոչ քո մարդկանց,
ոչ այգուն.
[Ինչ գիտեինք] բերինք-արինք — փուշը մնաց
էլ ետ փուշ.
Ու գազանը դարձյալ գազան՝ դաժան,
կոպիտ ու ապուշ...

*Գիտուններ (խմբ.)

Միտք էր անուճ տարակուսած դժբախտ արքան
Հուրանի,
Հանկարծ կանգնեց իր առաջին մի անծանոթ
ծերունի:

115 Մի ծերունի պայծառ ու վեհ, ինչպես տեսիլք
սրբազան,
Ալիքներին ծաղկեպսակ, ձեռին կաղնի գավազան,
Միրուքն երկար, մինչև գոտին, սիպտակ, ինչպես
նորեկ ձյուն.
Քայլքը թեթև, դեմքը զվարթ, ու հայացքը իմաստուն.
Ողջո՛ւյն, ասավ, բարի Ալամ, ողջույն վշտոտ
թագավոր,

120 <.....>
Թե հնար կա քո մեծ վշտին, թե մի ճար կա քո
ցավին,
էն Հազարան ազնիվ հավքն է, որ դու շունիս
տակավին,
Որ երգում է հազար ձենով, հազար ձևով կանչելով,
Հետն էլ բուրյան մշտադալար վարդ է թափում
փնջերով.

125 Եթե խոսի [նա մի անգամ] <. . . > նա մի օր,
Փուշ ու տատասկ վարդի կրփոխվեն, վարդ
կրծադղկեն նորից նոր.
Ու պահապան քո [ծառաներ], որ դառել են
այժմ արջ,
Ետ կրդառնան քնքույշ մարդիկ, ազնիվ ու լավ,
քան առաջ...

- Ո՛վ երկնառաք բարի դու Տեր, գոչեց արքան <...>,
 130 Պարգև կըտամ ինչ որ ուզի ավետաբեր քո լեզուն,
 Բայց ո՞ր երկրում, ո՞ր անտառում, ո՞ր սարում է նա
 երգում...
 — Միշտ երջանիկ կախարդական անկոխ, անմեռ
 աշխարհքում...
 Ասավ ծերը, քամի դարձավ ու շքացավ իր աչքից,
 Ապշեց արքան, քշվեց արքան աչքով տեսած
 հրաշքից:

<4>

- 135 Երեք կըտրիճ որդի ուներ Ալամ արքան ալևոր,
 Կանչեց իրեն երեք որդուն ու արքունիքն իր բոլոր:
 — Տեսա՞ք, ասավ, սիրուն որդիք, ինչ պատուհաս մեզ
 հասավ.
 Մեր տերության միակ զարդը, միակ փառքը
 փըշացավ:
 Ես՝ ծերունի, սըրի տեղակ ցուպ եմ արդեն ձեռս
 առել,
 140 Այժմ էլ վըշտից ծունկս կըտրել, աչքիս լույսն է
 խավարել.
 Ժիր մարդիկ եք — զենքներդ առեք, ձիանք հեծեք
 ամեհի,
 <...> գըտեք — [բերեք ճարն ու դեղը մեր ցավի]:

Ավագ որդին

[Եկավ ավագ որդին].— Ո՛վ մեծափառ մեր
 ծընող,

Ես ձի կելնեմ, գենքըս կառնեմ, կերթամ, կանցնեմ

հողից հող.

145 Ձեմ վախենալ, ետ շեմ դառնալ, ով որ կուզի

դեմըս գա,

Յոթ գըլխանի վիշապ լինի, դե ու հըրեշ, թե հըսկա.

Ահա այսպես [սուրըս] <...> կըտոր-կըտոր ես

կանեմ.

Երկնում լինի — վայր կըբերեմ, ծովի խորքում —

կըհանեմ:

(Սուրը պալատականների մեջ պըտտեցնում է):

Պալատական կանայք սարսափահար ճշալով խմբովին.

— Օ՛, սարսափելի է — ո՞վ կըկանգնի նրա դեմ:

Պալատականները —

[Նախարարը] —

Ծաղրածուն

150 [Թե ո՞վ է նա — չըգիտեմ,

Բայց կըկանգնի սրա դեմ,

Թե սա կանգնի նրա դեմ]:

Ապա խոսեց միջնակ տըղեն՝ նույնպես գոռոզ —

մեծ բերան,

Հայրիկ, ասավ, ես կըբերեմ խաս բյուլբյուլը

Հազարան —

Կուզես հիմի նըշան արա, [դու որոշիր] օր ու ժամ,

Ու թող լինիմ մորըս որդին, եթե հանկարծ ուշանամ,

<

.....
..... >

(Վերջում լրավում է մեղմ նվագածուկյուն և երգի ձայնը. ծաղկեպսակը գրլխին, քնարը ձեռքին, ոգիներով – աղջիկներով շրջապատված գալիս է Արեգը).

160 Ծաղկապսակ բըլուրներից,
 Արշալուսի ժամերին,
 Նա ժրպտալով կանչում է ինձ
 Դեպի աշխարքն իր Վերին:

165 Խոր ու խաղաղ անտառներից,
 Լըռուկյան մեջ էն խորին,
 Շըշընջալով կանչում է ինձ
 Դեպի աշխարքն իր Վերին.

170 Կարկաչահոս մեր ջրերից,
 Երբ թախծում եմ ամերին,
 Կարկաչելով կանչում է ինձ
 Դեպի աշխարքն իր Վերին:

– Ո՞վ է կանչում, զավակս,
– Անտեսը, հայր:

Եվ պալատականներն իրար աչքով արին ու ծիծաղեցին քթերի տակ...

<.....
..... >

175 [Ո՞վ է նա],
— Ի՞նչ [բան] է նա.

— Ճշմարիտ,
— Ճշմարի՞տ.
— Եվ արդար.

180 — Եվ արդա՞ր.
— Եվ գեղեցիկ.
— Ամեն բա՞ն.
— Ամեն բան...

<.....>

185 >
Ո՞վ, որ գալիս ես նըստած ամպերին,
Ո՞վ, որ փայլում ես մաքրությամբ վերին...

<.....>

..... >

<5>

**(Ճամփաբաժանում (կիցում) կանգնած է ծերը՝
գլուխն ամպերում).**

190 — Ո՞վ ես, պապի, որ կանգնած ես անհունորեն
այդպես վեր,
Ու ծերունին խուլ որոտաց տատանելով ողջ այեր.

(Ծերը՝ ամպերից)

— Ես նա եմ, որին ամենքն են նայում, ինքը ոչ ոքի,
Ես նա եմ, որին ամենքն են հարցնում, ինքը ոչ ոքի.
Սկիզբն ու վերջն եմ ես.

- 195 Եզերքն ու մեջն եմ ես,
Անհունն եմ ես,
Անքունն եմ ես —
Անհուն, անես — ամենն եմ ես...
Բարով եկար, ազնիվ կտրիճ:
- 200 — Ո՛վ անսկիզբ, անհաս դու մեծ: Խարխափելով ու
տգետ
Մենք հոսում ենք, անց ենք կենում այս աշխարքից,
որպես գետ,
Որ անտեղյակ հեռուներին լոկ ամերն է իմանում,
Իսկ դու անհաս քո բարձունքից ողջ տեսնում ես ու
քննում:
Լսի՛ր, պապի, ցած խոնարհիր բարձր գլուխդ
ամպերից,
- 205 Բաց իմաստուն քո լեզուն, մի պատասխան
ասա ինձ,
Ո՞րն է ճամփան, որ տանում է էն աշխարհը
[Երջանիկ],
Ուր Հազարան ազնիվ հավքըն երգ է ասում կենդանի
Եվ վարդի բուրավետ [փնջեր] թափում իր
երգի հետ:
[— Հա՛, հա՛, հա՛, հա՛, քահ-քահ խընդաց արևորը
իմաստուն,
- 210 Ու երկընքի ոլորտները դըղըրդացին անսահման.]

(Մերը՝ ամպերից)

— Հա՛, հա՛, հա՛, հա՛, խիզախ տըղա. այն ճամփեն ես
դու փընտրում,

Նեղ, քարքարոտ էն շավիղը, որ թաքչում է
ամպերում.

«Անդարձ» է այն ճամփի անունն, ով որ ընկավ էն
ճամփան,

Կորած է նա հավիտյան.

215 Ճամփեն մին է, ցավը հազար,— հազար տեսակ
տառապանք

Բռնած են այն դժար ճամփեն ու մաշում են ամեն
կյանք:

Սարեր կան էն ճամփեն կապած, թրուչունը չի անց
կենում,

Խոր անդունդներ, որ նայելիս, մարդու աչք է
սևանում.

Հուր անապատ, որ անցնելու ամբողջ կյանքը չի
հերիք,

220 Ամեն քայլում դև ու հրրեշ, ամեն կողմից փոթորիկ...

— Ի՛նչ են դևեր ու հրրեշներ, երկյուղ չունեմ ես,
պապի,

Եվ իմ ճամփեն ոչ փոթորիկ, ոչ տառապանք կրկապի
Սով, նեղություն չեմ հասկանում, չեմ էլ հոգում էդ

մասին,
Ո՛ւմ է պակսել մի կըտոր հաց էս աշխարհքի երեսին:

225 Եվ ինձ այնպե՛ս հեշտ է թվում «անդարձ» ճամփեն
էն քարոտ,

Եվ այն աշխարհքն այնպես հեշտին ու էն հավքը
այնքան մո՛տ...

— Ո՛վ հավիտյան անձնապաստան ու մոլորված դուք
մարդիկ:

Հեշտ է թրվում միշտ ցանկալին ու սիրածը՝ միշտ
մոտիկ...

- Հեշտ է — միայն ցընորքի մեջ, ու սըրտին է մոտ
թվում,
- 230 Բայց չի կարող ոտքը հասնել, ուր որ սիրտն է
թափառում:
 Մեղք ես, կտրիճ, ինչո՞ւ ես քո մահի ետև ման գալի.
 Դարձիր, գընա քո աշխարհքը, քու հոր տունը
չեն ու լի,
 [Ի՞նչդ է պակաս, որ գըլուխդ փորձանքի ես դու
տալի:]
 Ապրի խելոք շատերի պես, որ ապրում են գոհ,
առատ.
- 235 Ու չեն հոգում, թե կորցրել է մարդն իր պատկերն
անարատ ...
 Կամ թե կուզես, ահա դարձյալ երկու ճամփա
լայնարձակ.
 Տանում է մինն այն դըղյակը, ուր որ լուսից մինչև
լուս
 Քեֆ է անում սիրուն Թամարն հյուրերի հետ իր
ջահել,
 Մյուսը տանում է . . . ուր որ ոսկին, անգին քարեր,
- 240 < >
 >

Արեգ.—

Ո՛չ, պապի < >

Ծերը.—

Անձնուրաց հոգի, որ քաջ ու անվախ

Ընտրում ես — ընկնում այս անդարձ ճամփան,
245 Որ հոժար սըրտով քո կյանքը մատաղ
Ուխտել ես գազան մարդի փըրկության,

Մերիս օրհնանքն էլ թող լինի քեզ հետ,
Հարեհաս լինի նեղության օրում,
Բարով դու հասնես վայրն երանավետ,
250 Ուր որ Հազարան բյուլբյուլն է տիրում:

Լեռներ, անդունդներ հարթվեն առաջիդ,
Դևեր, հըրեշներ դառնան անվրնաս,
< . . . > մեջք լինի քաջիդ,
Կասկած ու երկյուղ երբեք չիմանաս:

**Օրհնում է ծերունին, խրատում ու ճանապարհ
դնում դեպի կախարդական աշխարհը:**

<6>

ԱՐԵԳԸ ՍԵՎ ԱՇԽԱՐՀՔՈՒՄ

255 Գընա՛ց, գընա՛ց Արեգն արի, գընաց, ընկավ մի
աշխարհ,
Երկինքը սև, գետինքը սև, սև բովանդակ ու
խավար:
Առաջ գընաց. դեմն ահագին մի սև ամրոց
կանգնեց լուռ.
էն ամրոցից մի ձեն եկավ, մի ձեն տըխուր ու
տըխուր:
Վերև նայեց, տեսավ շարմաղ մի աղջիկ է լուսեղեն,
260 Հետը լալիս հուսակըտուր, հետը կանչում է իրեն:

Աղջիկը

Ափսո՛ս, կտրի՛ճ, ա՛խ ո՞ւր եկար
էս աշխարհ՛քը սև ու մու՛թ.
Ո՞ր անօրեն մարդն էր արդ՛յոք,
Տրվեց էդպես քեզ խորհուրդ.
265 Փախի՛ր, շուտով, անահ տըղա
Թե չէ՝ էստեղ որ մընաս,
Սև, մարդակեր Դևը կըգա
Այժմ կանի քեզ մաս-մաս:

Արեգը

Բայց ո՞վ ես դու, սիրուն աղջիկ,
270 Ի՞նչ ես էստեղ դու շինում,
Եվ ինչո՞ւ ես էդպես աղի
Արցունք թափում, լաց լինում:
Ի՞նչ է արել էդքան սիրուն,
էդքան քնքույշ մի էակ,
275 Որ փակել են մու՛թն ու անդուռն
էդ ամրոցում մեն-մենակ:

Աղջիկը

Իմ հանցանքը էս է, ավա՛ղ,
Որ սիրուն եմ ես էսքան.
Սըրա համար Սև Դեն եկավ
280 Մեր աշխարհ՛քը աննման,
Եկավ բռնի հափըշտակեց
Հայրենական իմ վայրից,

Բերավ էս սև բանտում փակեց,
Զըրկեց պայծառ օրերից:
285 Նըրա թըշվառ գերին եմ ես.
էստեղ, անդուռն իմ բանտում
Լուռ ու մենակ փակված էսպես
Մաշվում եմ ես անխընդում:
Բայց, ա՛խ, նըրա ժամն է ահա,
290 Հիմի կըգա նա նորից...
Փախի՛ր, փախի՛ր, անահ տըղա,
էս սև ու մութ աշխարհից:

Արեգը

Ես չեմ վախում, քույրիկ անգին,
Ես չըգիտեմ ահ ու մահ,
295 Ես կըմնամ բանտիդ տակին,
Ինչ սև հըրեշ կուզի գա:
Ու կըմեռնեմ էստեղ ես էլ,
Որ էլ չապրեմ էս օրից,
Կամ կըփրկեմ ինձ հետ քեզ էլ
300 էս սև ու մութ աշխարհից:
Միայն դու ասա, թե ո՞ր ճամփով,
Ո՞ր կողմից է նա գալու,
Ու ո՞րտեղ եմ իմ նետերով
Նըրա կյանքին վերջ տալու:

Աղջիկը

305 Ահա էն սև սարի տակից
Նա կերևա ահավոր.

Նըրա ձենից, բերնի հուրքից
 Սասանում են սար ու ձոր:
 Յոթը ագահ գըլուխ ունի,
 310 Միջի գըլխին պիտ զարկես,
 Ու շես կրկնիլ զարկըդ նորից,
 Ինքն էլ խնդրի թեկուզ քեզ:
 Լսի՛ր, ահա գալիս է նա
 Անպարտելի ու խավար...
 315 Գընա՛, կըտրիճ, իսկ ես էստեղ
 Աղոթում եմ քեզ համար...

Սև աշխարհքը էլ ավելի մուծը կոխեց ակնակիր.
 Դևի ձենից զարհուրելի դողաց երկինքն ու երկիր:
 Եկավ Սև Դևն, ինչպես սև ամպ, հուր ու կըրակ շաղ
 տալով,
 320 Եկավ անհուն կատաղությամբ, ինչպես պըրծած մի
 սև ծով:
 Դեռ շատ հեռվից նա նըշմարեց իր թըշնամուն
 լուսավոր,
 Ու հեռավոր մութի միջից խուլ որոտաց ամպագոռ:

Սև դևը

Ո՞վ ես խիզախ դու հողածին,
 Ի՞նչպես մըտար իմ հողը դու,
 325 Ո՞նց չի հասել քո ականջին
 Գոնե անունն իմ ահարկու:
 Միթե աչքով դու չըտեսա՞ր
 Գյուղ ու քաղաք ողջ ամայի.

330 Մարդ եմ կերել հազար հազար,
Քեզնից էլ քաջ ու վիթխարի:
Իսկ դու ո՞վ ես, շքնչին մարդուկ,
Որ կռիվ ես գալիս իմ դեմ:
Ասա տեսնեմ, որ իմանամ՝
335 Ինչ հիմարի պիտի ուտեմ:
Ցույց տուր տեսնեմ՝ ի՞նչ ունիս դու,
Տե՛ս, ես ունեմ յոթը զըլուխ...

Գոռաց հըրեշն էն ահարկու,
Արձակելով կըրակ ու ծուխ:

Արեգը

340 Գալիս եմ ես, ով անճոռնի,
Որ մեն մենակ կըռվեմ քեզ հետ,
Կըրծքումս ունիմ մի սիրտ արի,
Ձեռքիս ունիմ յոթը սուր նետ...

Ասավ, ճայթեց զիլ աղեղը, ոռնաց վիշապն ահագին,
Թավալվելով տեղն ու տեղը, անիծելով Արեգին:
345 – Մին էլ զարկի՛ր... մին էլ... մին էլ...

Մըռընչում էր հոգեվարք:

– Ես իմ մորից մին եմ ծընվել,

Մի խոսք ունեմ ու մի զարկ:

Պատասխանեց Արեգը քաջ, փըչեց վիշապն

իր հոգին.

350 Ու արևի լույսը ցուաց Սև աշխարհի եզերքին:

– Զրքնաղ անունով քո սեգ աղջըկա
 Կանչում եմ, ահեղ ծովերի արքա,
 Լըսի՛ր անհատակ ջրերի խորքից,
 Մըշտածուփ, անսաստ քո մըթին հարկից.

355 Տո՛ւր ինձ Քամի ձին, թըռչուն Քամի ձին,
 Որ ես՝ մահացու տըկար հողածին՝
 Հասնեմ երջանիկ աշխարհքն աննըման,
 Ուր վարդ է թափում Բըլբուլն Հազարան:

360 Ա՛ռ, նըշանն ահա քո սեգ աղջըկա,
 Լըսի՛ր ինձ, ահեղ ծովերի արքա,
 Տուր ինձ Քամի ձին՝ հասնեմ փափագիս,
 Բըլբուլը բերեմ, հասցընեմ այգիս,
 Փուշը վարդ փոխեմ թովչական երգով,
 Ու գազանը մարդ – բանական հոգով:

365 Էսպես կանչեց՝ ու փոթորիկն ելավ ծովից
կապուտակ,
 Մըթնեց երկինք, մըթնեց երկիր, իրար անցավ ողջ
աշխարհք,

Ու ահավոր թոհ ու բոհից, անդունդներից էն մըթին
 Հուր հըրեղեն իր թևերով ցոլաց կրակ Քամի ձին.
 Ու մինչ վայրի սլանում էր դեպի հեռուն աշխարհի,

370 [Հասավ] բըռնեց [հըզոր ձեռքով] Արեգն արագ
ու արի,
 Զըգեց իսկույն ոսկի սանձը, ոսկի սանձը զորավոր,
 Զըսպեց անզուսպ էն [հզորին բազկով հաստատ
ու ...]

Դեպի վերև ձգեց <իր> ձին՝ տա արևին ու վառի,

Դեպի ներքև ուզեց [զարկի] գետինք՝ ջախջախի –
375 Բայց . . . հաղթահարված ու հընազանդ հեծվորին,
Լեզու առավ, մարդու նման էսպես դարձավ
հըզորին.
– Ի՞նչ ես ուզում, քաջ հողածին, ո՞ւր ես ուզում քեզ
տանեմ.

<
. >

<8>

380 Շատ գնաց նա, թե քիչ գնաց – վերևն Աստված
միայն գիտի.
Ի՞նչ մարդկային միտք ու հանճար նորա ճամփեն
կըշափի.
Անցավ ծովեր, սև անդունդներ, անապատներ,
առապար,
Եկավ հասավ դալար մի դաշտ, այստեղ առավ նա
դադար:
Դադար առավ [լեզու եղավ] ու բաց արավ իր
լեզուն,

385 Ու խրատեց Արեգին < . . . > այն խոստուն[ն]
իմաստուն.
– Ահա սահմանն անմատչելի կախարդական
աշխարքի.
Ուր ապրում է [սեզ] տիրուհին զարմանալի այն
հավքի.
Աննըման է նրա անունն – ինքն անտես, աննըման,
Կախարդել է այս աշխարքը նրա թովչանքն ու
հըման,

390 < >
>

Անկարող է մահկանացուն այստեղ մըտնել
[Եթե միայն չի պարգևած նրան շնորհք վերևից
Եվ անսասան կամք ու եռանդ < . . . >

395 Ամեն տեսակ ցավ տառապանք մեր ու նորա
սահմանում
Կան և նորան պահպանում . . .]

Այժմ կերթաս — քո առաջը կըզա մի գետ ահագին
[Նորա] ջուրը աղի-լեղի թույն է հոսում [մահացու],
[Այդպես կախարդական այս աշխարհքի տիրուհին
400 Անըմպելի թույն է խառնել նորա վճիտ ջրերին . . .]
Ամեն մի մարդ չի կարող խըմել < . . . > էն ջըրից,
Բայց եթե դու խմեցիր՝ կանցնես < >

Գետը կանցնես, կընկնես մի դաշտ անծայրածիր,
ահավոր,
[Կախարդական երկրի տերը] կախարդական [իր
խոսքով]

405 Լցրել է այն անհուն դաշտը անկոխելի տատասկով,
Անկարող է ոտը կոխել ասպարեզը այն փըշոտ,
Եվ չի կարող մարդ հանդուրժել. [շատ են]
ժանտահոտ,
Բայց դու եթե այդ էլ անցնես — [կըմոտենաս] և ահա
[Այն աշխարհքի] վեհ տիրուհու ապարանքը կերևա.

410 Այնժամ կըզան խեղկատակներ ու կըկտրեն քո
ճամփան,
Կուզեն հաղթեն, ուշքըդ խլեն, [կուզեն] լինեն
քեզ խափան,

- [. . . . ներս կըմտնես ապարանք...
 430 Ներս կըմտնես — . . . Երգի դալլալլ, վարդի բույր,
 Իրար ետևից կանցնես յոթը . . . վարագույր,
 Այնտեղ [ոսկի] փայլ վանդակում երգում է հավքն
այն չքնաղ
 Ու երգի հետ մշտադալար վարդ է թափում ու
թափում:
 [Այն] վարդերի [անուշ] բույրով, երգի ձայնով
[արբեցած]
- 435 Իր լուսեղեն նուրբ մահիճում քնած է վեհ
տիրուհին —
 Այստեղ հիշիր, զգույշ կացիր — մոտ չըգնաս դու
նըրան.
 < . . . > չի դիմանալ և ոչ մի սիրտ [փորձության]
 Ու կըհաղթվես նրա գեղեցկուժյան թուվչանքից
 Ու կըզբրկվես այն բյուլբյուլից [գուցե նաև]
քո կյանքից*:

<9>

- 440 Ամբողջ տարին տքնում, ջանում, մի թամբ է միայն
նա շինում,
 Հազար-հազար փող է ծախսում, գոհարներով
զարդարում,
 Տարվա վերջին, երբ ծախում է իր վաստակը
թանկագին,

*Բացակա չափածո հատվածի արձակ տարբերակը տե՛ս ս.հ. էջ 437-446:

- 455 Բայց ինչ էսօր աչքով տեսա ես քեզանից էս
քաղքում,
 էդպես զարմանք բան չեմ տեսել դեռ բազմափորձ
իմ կյանքում:
 էսօր շվար կանգնած էի մինարեի պատի տակ,
 էն ծովացած ամբոխի մեջ, պանդուխտ, անոք ու
մենակ,
 Երևացիր դու գեղեցիկ, դեմքդ զվարթ ու պայծառ,
 460 Ոգևորված, ուրախ-ուրախ վեր — մինարեն
բարձրացար,
 Զենըդ շահել, զիլ ու հնչուն, լի ավյունով
գերբնական,
 Շատ շատերի ուշքը տարավ, <...>եցին ու ընկան.
 Տարված, գերված զմայլանքին կախարդական
քու երգի
 Ճախրում էին գլխիդ շուրջը թռչունները երկընթի,
 465 Բայց իջնելիս լալ սկըսար, մագերդ փետտել,
քեզ կոծել.
 էդ տարօրեն քու արարքից ես ապշած եմ մնացել:
 — Հաց կեր, պանդուխտ իմ բարեկամ, խնդրեց
երգիչն Արեգին,
 [էդպես անզգույշ ձեռք մի տար դու անբուժելի
իմ վերքին]:

II

- «... Զերմ ու պայծառ գարնան մի օր, հանդիսավոր
մի տոն օր,
 470 Մինարեի տակ ծովացած ժողովուրդը բյուրավոր

Սպասում էր իմ աղոթքին: Ոգևորված ես եկա,
էնպես ուրախ, ինչպես էսօր, վեր, մինարեն
բարձրացա:

Լե՛ն աշխարհքը ոտիս տակին, խոր երկինքը իմ
վրեն,

Հոգիս լիքը երազներով — երգը հոսեց ինքն իրեն:

475 Զըքնաղ հավքեր՝ թըռած անհայտ աշխարհներից
դեպի ցած՝

Ճախրում էին գլխիս վերև իմ երգերին զմայլած:

Ինչպես եղավ էն հավքերից մինը ջոկվեց ու թըռավ,

Զարկեց ու ինձ հափըշտակեց, թևին արավ ու

տարավ...

Աչքս մին էլ բաց եմ անում անմահական մի

դրախտում,

480 Բաց եմ անում — չեմ կըշտանում, փակում — ու չեմ

հավատում:

Հիացած եմ տեսածներից ու մընում եմ անհամբեր,

Մտածում եմ թե տակավին ինչեր պիտի տեսնեմ

դեռ...

Ու գընում եմ, գընո՛ւմ առաջ, ասես թըռչում օդի մեջ,

Թըռչում թեթև, հեշտ ու անթև, անհոգ, ուրախ ու

անվերջ:

485 Ահա ծաղկած բազմաբուրյան մշտադալար թըփերից

Մի նազանի հուրի փերի ճեմ է առնում դեպի ինձ,

Սիրտը տըված էն եդեմի երջանկուժյանն ըղձալի,

Վարսը թողած ազատ հովին՝ երգ է ասում ու գալի.

(Առաջին փերին)

490 «Ես ու աստղի ցուքը պայծառ
Խաղում էինք ջրրափին,
Ես ու աստղի ցուքը պայծառ
Քրնած էինք մինչ արփին...»

Հանկարծ ընկան վրճի՛տ, ցուուն իր աչքերը ինձ
վրրա,
Տեղըս կանգնած քար կըտրեցի, շունչըս հատավ ու
սառա:
495 — Ո՞վ ես, կանչեց, դու հողածին, ո՞վ համարձակ դու
հոգի,
էս կողմերով անց չի կացել դեռ թըռչունը երկընքի,
Ի՛նչպես մըտար էս դըրախտը դու մահացու մի
թույլ մարդ,
Քո հայացքով շրփոթում ես մեր սըրտերը անարատ:
Դե ե՛կ, եթե մի մարդ ես դու մեր եդեմին արժանի,
500 Ե՛կ, քո լանջին, էս ծառի տակ պիտի նընջեմ ես
հիմի,
Բայց վա՛յ՝ եթե հաղթվես տըկար հրապույրքից ու
կրքից,
Պիտի զըրկվես անդառնալի էս երկնային
վայելքից...
Ասավ, թեթև թիկնեց լանջիս, փակեց աչքերն
աստղավառ,
Ու ըստինքը աստվածային խաղում էին վեր ու վար:
505 Արբած իր կույս թարմությունից ու իր գեղից
գերբնական

Գըլուխս իջավ, անգիտակից համբուրեցի ես
 նըրան...
 «Ափսո՛ս...» կանչեց, ըսթափվեցի, չըքացել էր նա
 անհետ,
 «Ափսո՛ս, թշվա՛ռ...» դողանջում էր ու մարում էր
 սըրտիս հետ:
 էս ժամանակ գետի ափից մի ուրիշը երևաց,
 510 էնքան թեթև, էնքան քընքույշ, որ անմարմին ինձ
 թըրվաց:
 Գալիս էր նա ծիծաղելով, զըվարթ, աշխույժ ու
 ազատ,
 Ու հընչում էր էն ծըմակում անուշ ծիծաղն իր
 արծաթ:

(Երկրորդ փերին)

«Հա՛, հա՛, հա՛, հա՛,
 Ի՛նչ խենթ է նա...
 515 Ա՛խ, ի՛նչ խենթ է էն փերին.
 Լող է տալիս վեր ու վար,
 Զըրի տակի ամպերին
 Կուզի հասնի անպատճառ:

 Ծիծաղում են պարիկները
 Ողջ նըստոտած փըրփուրին,
 520 Ծիծաղում են ծաղիկները
 Փունջ-փունջ կիտված ափերին...»

Վերև նայեց, ճառագեցին դեմըս աչքերն իր սև-սև,
 Սիրտըս դողաց, խոնարհեցի իմ աչքերը ես ներքև:

525 — Ո՞վ ես, ասավ, դու բախտավոր, ի՞նչ հըրաշքով
ներս մըտար,
էստեղ բընավ ոտ չի դըրել դեռ մահացու մի օտար:
Ով էլ լինիս, երբ եկել ես մեր աշխարհը երջանիկ,
Արի զըմբուխտ էս դալարում էսպես հանգչենք մենք
հիմիկ,
Բայց տե՛ս, եթե ինձ համբուրես՝ կըկորցընես էնքան
բան,

530 Որ ողբալու բավ չեն աչքերդ ու ոչ կյանքըդ
բավական:
Ասավ ու հեշտ ընկողմանեց իմ հողեղեն ծընկներին
Համակ լույս-կյանք, համակ հըրճվանք ու բուրավետ
էն փերին:

Նայում էի, նայում՝ հարբում, մըթնում աչքերս ու
մըթնում,
Թըվում էր թե նա սահելով շուրթերիս էր
մոտենում...

535 Մին էլ, կարծես երազի մեջ, տաք համբույրը
ըզգացի,
Ու զըրնգաց շուրջըս հանկարծ հընչուն ձենը
կանացի.
— Ափսո՛ս, թըշվա՛ռ, մի համբույրով դու կորցըրիք
էնքան բան...
«Ափսո՛ս, թըշվա՛ռ...» զըրնգում էր էն անտառը
դյուրթական:
Կանգնած էի ապշած, մենակ, նախատելով ինքըս
ինձ,

540 Մին էլ հանկարծ ըսթափվում եմ ուրիշ քընքույշ մի
ձենից:

(Յրրորդ փերին)

«Իմ քույրերը,
Շուշանները,
Շըրթունքներով ձյունաթույր,
Զով, բուրավետ
545 Զեփյուռի հետ
Ուղարկել են ինձ համբույր...»

Մի այլ աղջիկ, բուսած մենակ սաղարթագեղ
ծառի տակ,
Որպես մինը էն եղեմի շուշաններից ըսպիտակ:
Բոլոր ուժըս հավաքելով լեզվիս կապը խըզեցի,
550 Աղաչելով, աղերսելով հետը էսպես խոսեցի.
— Գթա՛, չըքնա՛ղ, ասա տեսնեմ, ո՞ւր եմ ընկել
արդյոք ես,
Եվ ո՞վ եք դուք, որ տանջում եք անօրինակ ինձ
էսպես:
Ես հողեղեն — չեմ դիմանում ձեր հըմայքին
գերբնական,
Գութ արեք, գո՛ւթ, ո՛վ անմահներ, մի՛ տաք ինձ նոր
փորձության:
555 — էնտեղ ես դու, ուր հողեղեն ոտ չի կոխել դեռ,
ասավ,
Ուր անհայտ են երկրավորի շընչին կիրքը,
վիշտն ու ցավ,
Ուր հողածինն այցելում է լոկ կարճատև ցընորքում
Բայց դու նըստիր, ազնիվ հոգի, որ ես հանգչեմ
քո գըրկում,

Սակայն եթե ինձ համբուրես, էնքա՛ն հետո
 կըզըզաաս,
 560 էլ չես գըտնիլ ինչ կորցընես՝ ամբողջ կյանքդ
 թեկուզ տաս...
 Ու էս երրորդն էնքան սիրուն, կախարդիչ էր
 առավել,
 Որ էն երկու փորձից հետո մոռցա խոստումս
 ես պահել...
 — Այժմ գընա, հեզ հողեղեն, ու տառապիր
 կարոտից...

Կանչեց վըշտով, կըշտամբելով ու հեռացավ իմ
 մոտից:
 565 Ես շըվարած միտք եմ անում էն վայրերում
 դյուլթական,
 Թե կարճատև մի հաճույքի ի՛նչպես տըվի
 էնքան բան...
 Միտք եմ անում ու գընում եմ, որոնում եմ
 ամեն տեղ,
 Ո՛ւր գնացին, ո՛ւր չըբացան ոգիները էն շըքեղ...
 էլ ոչ մի տեղ չեմ հանդիպում ես նըրանցից ոչ մեկին,
 570 Անհուն ցավից ու կարոտից տառապում է իմ հոգին:
 Շուրջըս արդեն մըշուշապատ, դատարկ ու լուռ
 ահավոր,
 Հուսահատված ձեն եմ տալիս հառաչելով
 սըրտախոր,
 Մին էլ հանկարծ ահեղ թընդաց — «շո՛ւտ, էստեղից
 սըրան տա՛ր...»
 Որ մըթնեցին իմ աչքերը, կորավ՝ շուրջըս
 ինչ որ կար,

- 575 Մին էլ տեսա կըրկին կանգնած մինարեի
բարձունքին,
 Դարձյալ կեղտոտ էս քաղաքում, շուրջըս ամբոխն
ահագին:
 ...Հուր կարոտով ամեն տարի միշտ նույն օրը
էն օրեն
 Ուրախ-ուրախ, ինչպես էսօր, դիմում եմ ես
մինարեն,
 Երգում եմ լի պայծառ հուսով ու կարոտով
գերազանց,
- 580 Ու երգերըս, ու մտքերըս նըվիրում եմ ողջ նըրանց,
 Բայց, ա՛խ, չըկա, էլ չի գալիս հըրաշք հավըք էն
ծանոթ,
 Որ ինձ կըրկին առնի տանի էն դըրախտը,
նըրանց մոտ*...

< 11 >

- է՛լ եմ ասում, ա՛յ պատանի, ետ կաց տենչից քո
համառ,
 Հիշիր, գուցե մեկը ունես ավելի թանկ քեզ համար,
 585 Գուցե ունես մի սրտակից կամ մուրազով սիրած կին,
 Անօգնական, կարոտ ծնող աչքը կթած քո ճամփին:
 Գուցե ունես դու հայրենիք, մի թանկագին նպատակ,
 Ողջ կկորցնես քո անհամբեր հետաքրքրությամբ այդ
դատարկ,
 Ինչպես թշվառ այն երգիչը, հաղթված անզուսպ իր
ախտից,

*Բացակա չափածո հատվածի արձակ տարբերակը տե՛ս ս.հ. էջ 455:

590 Մի համբույրով հավետ գրկվեց երանության

դրախտից:

– Ո՛չ, մեծ արքա, ես չեմ եկել որպես դատարկ

հարցասեր,

Եվ ծնողի օգնություն, մեծ նպատակ, կնոջ սեր

Գումարվում են ողջ այս տենչի մեջ, որ քո գաղտնիքն

իմանամ,

Թե կարող եմ մի ճար անեմ, թե չէ՝ թեկուզ մահանամ՝:

¹Քաղաքիկա շափածո հատվածի արձակ տարբերակը տե՛ս ս.հ. էջ 457-470, 501-503:

ՀԱԶԱՐԱՆ ԲԸԼԲՈՒԼ

Հին ժամանակները, երբ դեռ գառն ու գելը միասին էին արածում, երբ գետերը կաթն ու մեղր էին հոսում, արևուսի կողմերում թագավորում էր... Ալամ թագավորը (որ նստում էր իրեն Հուրան քաղաքում):

*Էն երկնքի [պայծառ] արեգակի նման Ալամ թագավորը, որ իր լույսն ու ջերմությունը [անխտիր] հավասար տարածում է [ամենքի] աշխարհքի վրա, էն գարունքվա անձրևի նման Ալամ թագավորը¹, որ քանի երկնքից լիառատ թափվում է ամենքի վրա, ամենքին էլ զովացնում ու լիացնում [հավասար] անխտիր:

Էսպես թագավորեց երկար ժամանակ:

Երբ որ ծերացավ, տեսավ² մի ոտը արդեն գերեզմանումն է, միտք արավ մի էնպես բան շինի, որ կենդանի է³, իրեն համար օրհնանքատեղ լինի ու մխիթարանք, մահից հետո՝ ողորմատեղ ու բարի հիշատակ⁴:

Ու օխտը ճամփի բերանում շինեց Անթառամ այգին:

Անթառամ այգի մի՛ ասիլ՝ անմահական դրախտ ասա. լիքը զրնգան աղբյուրներով ու կարկաչուն վտակներով, հազարգունի հոտավետ ծաղիկներով, ամեն տեսակ երեններով ու նախշուն երգող հավքերով: [Էն դրախտից էլ ծառ բերել տվեց, մեջը տնկեց, պահապաններ դրեց ու [պատվեր տվեց] պատվիրեց, որ եկող-գնացողին, ուտող-

¹Էն երկնքի պայծառ արևի նման անխտիր ամենքի սիրտն էլ ուրախացնում ու ջերմացնում էր նա, էն գարունքվա անձրևի նման ամենքի վրա էլ հավասար [առատորեն] թափվում էր նրա բարությունը:

տանողին չէ չլինի: Ու օխտը ճամփով ամեն կողմից արձակ-համարձակ գալիս էին անցվորները¹, լիքը դրախտում ուտում-խմում, լիանում, անց կենում գնում]:

Ժամանակ է անց կենում: Հուրան քաղաքում մի [պառավ] աղքատ կին է լինում: Օրերից մի օր էս [պառավ] աղքատ կնկա երեխեն հիվանդանում է ու սրտով խաղող է ուզում: Մերը վեր է կենում գնում Անթառամ այգին, հիվանդ երեխի համար խաղող բերի²:

– Խաղող չկա³,– սառն ու կոպիտ պատասխանում են պահապանները:

– Հապա էդ ի՞նչ է, խաղողն այգին լիքն է:

– Լիքն է լիքը, քեզ ի՞նչ. քեզ համար հո չեն լցրել...

Մոր սիրտ է, ետ չի դառնում, բայց ինչքան կանգնում է, երեսը դեմ անում, բան չեն տալիս, դուրս են անում, այգու դռները ետևից փակում:

Դառն ու դատարկ ետ է գալիս⁴:

– Չտվին, որդի:

[Հիվանդն] երեխեն էն գիշեր դժարանում է, սկսում գառանցել՝ խաղող ուզել, հենց էնպես խաղող կանչելով էլ մոր գրկին հոգին ավանդում է:

Լուսաբացին սգավոր մերը վեր է կենում, ձեռները դեպի երկինք տարածում ու ճառագած արևի դեմն աղաղակում⁵.

– Ո՛վ լուսեղեն, դըռներդ բաց,
Հող ու ջրի առատ Աստված,
Ո՛վ, որ էսքան բարիք ու փառք,
Աշխարհքն անծեր, ծովերն անտակ՝
Ըստեղծել ես, փրո՞ւել, լըցրել,
Ո՛վ գըթառատ, քեզ եմ խընդրել.

Ինչպես որդիս իր մոր գըրկին¹
Գընա՛ց՝ կարոտ, աչքն աշխարհքին,
Նըրանք էլ թող իրենց կյանքից²
Կարոտ գընան լիքն աշխարհքից³։
Դրախտ այգին կըտրի շոր փուշ,
Իրենք՝ գազան չար ու ապուշ*։

Կանչում են թե չէ՝ Աստծու հրամանով [փուշ ու տատասկ է կտրում] Անթառամ այգին, ծառը մացառ է կտրում, վարդը՝ փուշ, իսկ պահապան մարդիկ՝ գազաններ, ու մոմռալով ընկնում են մացառուտները։

Գուլժը գնում է հասնում Ալամ թագավորին։ Զարհուրում է ծերունի Ալամ թագավորը իր ոսկե գահի վրա։

Հրաման է հանում, կանչում, հավաքում իր տերության աշխարհք տեսած ծեր ու բազմափորձ մարդկանց։

Ասում է.

— Զեզանից ո՞վ է տեսել կամ ո՞վ է իմացել էսպես մի տեսիլք։ Էս ի՞նչ պատիժ է, որ գալիս է ինձ ու իմ աշխարհքի վրա։ Ի՞նչ ճար ու հնար գիտեք, որ իմ այգին էլ ետ դառնա էն⁴ անուշ դրախտը, իմ մարդիկը էլ ետ դառնան էն⁵ առաջվան քնքույշ ու բանական մարդիկը։

Մերունինները խոնարհում են իրենց ալեզարդ գլուխները. Ասում են⁶.

— Ապրած կենաս, Ալամ թագավոր։ Էս աշխարհքը որ կա՝ ցավի տուն է, ցավն էլ որ կա՝ հազար տեսակ։ Եվ ցավն էլ հո անշունչ սարն ու քարը չպետք է քաշեն, մարդն է քաշելու⁷։ Դու ոչ առաջինն ես, ոչ էլ վերջինն ես լինելու։ Մենք չենք տեսել, բայց լսել ենք, որ քեզանից ու [մեզանից] առաջ էլ պատահել է՝ գորտ ու գազան մարդ են դառել, մարդը դառել գել կամ արջ։

Բայց թե ինչու է էս պատիժը այժմ գալիս քեզ վրա՝ անգետ ու մութ մարդիկ ենք մենք, էդ դրկողը կիմանա: Մենք էն գիտենք, որ նա, ով որ ցավ է տվել ու աղետ, ստեղծել է ամեն ցավի դեղն ու [դարման] ճարն էլ իրեն հետ: Եվ աշխարհքում մի ցավ չկա, որ գիտությունը նրա դեղն ու ճարը չիմանա: Կանչի՛ր, թող գան քո տերության մարդիկն ուսյալ ու գիտուն, և քո մարդկանց և քո այգուն նրանք կանեն օգնություն:

էսպես են ասում [էն] աշխարհատես ծերերը, ու պատվեր է տալիս Ալամ թագավորը, հրավիրում, հավաքում իր տերության ամեն կողմերից [բոլոր] անվանի գիտուններին: Ասում է.

— Ո՛վ գիտուններ, դուք, որ քննել եք ու իմացել կյանքի տակն ու գլուխը, հայտնին ու գաղտնին, սկիզբն ու վերջը, ասացեք տեսնեմ՝ ի՞նչ հրաշք է սա, որ ծերության անկար օրով տեսնում եմ ես: Բերե՛ք, արե՛ք ինչ դեղ ու ճար ունեք [դուք] ձեր ձեռին, ետ տվեք ինձ բարով ու բույրով լիքը՝ իմ եղեմական այգին, վերադարձրեք իմ մարդկանցը իրենց կորցրած ազնիվ տիպն ու [բանականությունը] հոգին:

Գիտունները գլուխ են վեր բերում ու ասում.

— Ապրած կենաս, Ալամ թագավոր: էս աշխարհքում ամեն մի բան ունի իրեն պատճառը: էն պատճառն էլ ունի իրեն պատճառը: էսպես անվերջ՝ մինչև գնաք, հասնեք պատճառների պատճառին ու սկիզբների սկիզբը²: Եվ քանի որ ամեն մի բան ունի իրեն մի պատճառ³, իսկ էն, ինչ որ պատճառ ունի, ունի նաև իրեն ճար, մի՛ տրտմիր դու, մեծ թագավոր, մեզ տուր միայն ժամանակ, որ քնընենք ու էս ցավի պատճառն ու ճարն իմանանք:

Ու թագավորը քառսուն օր, քառսուն գիշեր ժամանակ

[տվեց] է տալիս, որ գնան էս ցավի պատճառն ու ճարը իմանան: Գնում են, քառսուն օր, քառսուն գիշեր քննում, գննում ու ետ գալիս, հայտնում¹, թե՛ թագավորն ապրած կենա, չգտանք:

Մենակ փակվում է² իրեն պալատում ծերունի Ալամ թագավորը: Տարակուսած միտք է[ր] անում:

*էս միտք անելու ժամանակ [հանկարծ] նրա առջև հայտնվում է մի սպիտակահեր ծերունի:

Ասում է.

— Մի՛ հուսահատվիր, Ալամ թագավոր, [եթե] գիտեմ, մեծ է քո ցավը, բայց էդ մեծ ցավի ճարն էլ կա աշխարհքում: [Եվ] եթե կուզես իմանաս, [էն] քո ցավի ճարը Հազարան Բլբուն է, որ երգում է հազար ձենով ու հազար ձևով, ու երգի հետ [բուրյան] մշտադալար վարդ է թափում փնջերով, որ անուշահոտությունից մարդու գլխից խելքը հանում է, ուշքը տանում: Եթե մի օր արշալուսին նա խոսի քո այգում, փուշ ու տատասկ վարդ կծաղկեն նորից նոր, ու պահպան քո ծառաները, որ դառել են գել ու արջ, ետ կդառնան քնքույշ մարդիկ, ազնիվ ու լավ, քան առաջ:

էս որ լսում է, ուրախությունից Ալամ թագավորի սիրտը վարդ է պատում:

— Բայց ո՞րտեղ է ապրում էդ հրաշալի հավքը, ով ազնիվ անծանոթ³:

— Միշտ երջանիկ, կախարդական անկոխ, անմեռ աշխարհքում,— պատասխանում է ծերունին ու քամի դառնում, չքվում, չքանում թագավորի աչքից:

Ալամ թագավորը երեք որդի է ունենում: Երկուսը՝ առողջ ու քաջ, կտրիճ տղամարդիկ, երրորդը՝ մի ջահել, երագուն պատանի, ուշքն ու [միտքն էլ] միտքը միշտ աղջիկների,

ծաղիկները ու աստղերը հետ: Կանչում է իր որդիներին: Որդիքը գալիս են, գլուխ են վեր բերում, առաջին կանգնում: Ասում է.

— Այ որդիք, տեսնում եք, մեր տերության զարդն ու փառքը փշացավ և միակ ճարն ու հնարը Հազարան Բլբուլն է, որ ապրում է կախարդական աշխարհում: Ես արդեն ծերացել եմ, ուժից ընկել, մի ոտս գերեզմանումն է, կտրիճ տղերք եք, ձեր նժույգները նստեցեք, ձեր զենքերն առեք, գնացեք [տեսեք] կախարդական աշխարհքը, Հազարան Բլբուլն գտեք, բերեք [որ] մեր այգումը երգի, որ նորից փուշը վարդ դառնա, գազանը՝ մարդ...¹

Ասում է. մեծ տղեն ու միջնեկ տղեն ձի են նստում, ճամփա ընկնում [դեպի կախարդական աշխարհ]: Պուճուր տղեն էլ է ուզում գնա, չեն թողնում: Բայց չի լինում. ինչ անում են, չեն անում, չեն կարողանում ետ պահեն, սա էլ վեր է կենում, նրանց ետևից գնում:

Ո՞րտեղ ես, կախարդական աշխարհք, քեզ ենք գալիս:

Գնո՛ւմ են, գնո՛ւմ, շատ են գնում, թե քիչ, էդ էլ իրանք կիմանային, գնում են հասնում մի տեղ, որ երեք ճամփա բաժանվում են, մինը՝ մեծ, մինը՝ միջնեկ, մինն էլ՝ նեղ. ճամփաբաժանումն էլ նստած մի ալևոր մարդ:

Առաջ մեծ ախպերն է հասնում: Ոչ բարով է տալիս [էն ալևոր մարդուն] ալևորին, ոչ ուշք դարձնում, ոչ բան է հարցնում. կողքովն անց է կենում, մեծ ճամփեն բռնում, գնում:

Գալիս է միջնեկ ախպերը: Սա էլ մեծ ախպոր նման առանց բարով, Աստծու բարին ասելու ալևորի կողքովն անց է կենում, [միջնեկ] միջի ճամփեն ընկնում գնում:

Սրանցից ետը գալիս է փոքր ախպերը²:

— Բարի օր, պապի՛:

— Աստծու բարին, որդի ջան:

— Պապի, էստեղ ի՞նչ ես շինում:

— Ճամփա եմ [շանց] ցույց տալիս:

— Դե ցույց տուր [ինձ], պապի, ո՞րն է էն ճանապարհը, որ կախարդական աշխարհքն է տանում:

— Դժար է կախարդական աշխարհքի ճամփեն: Ի՞նչ ունես կախարդական աշխարհքում, ա՛յ որդի: Զահել ես, անփորձ ես, ինչո՞ւ ես գլուխդ փորձանքի տալիս՝:

— Զէ՛, պապի, ինչ էլ որ լինի, պետք է գնամ: Մեր Անթառամ այգին փուշ ու տատասկ է կտրել, մեր մարդիկը գազան են դառել: Պետք է գնամ կախարդական աշխարհքից Հազարան Բուլբուլը բերեմ, որ [փուշն ու տատասկը] փուշը նորից վարդ դառնա, [գազանները] գազանը՝ մարդ: [Ոչ մի փորձանք ինձ չի վախեցնում, դու միայն ինձ [ճանապարհ] ճամփեն ցույց տուր, պապի:]*

— Լսի՛ր, խիզախ տղա, էն ճամփեն ես դու փնտրում, նեղ [ու] քարքարոտ էն կաժանը, որ կորչում է ամպերում: Անդարձ է էն ճամփի անունը, ով որ էն ճամփեն ընկավ՝ էլ ետ գալ չկա նրան: Ճամփեն մին է — ցավը հազար. հազար տեսակ տառապանք բռնած են էն դժար ճամփեն ու մաշում են ամեն կյանք: Սարեր կան էն ճամփեն [բռնած] կապած՝ թռչունը չի անց կենում, խոր անդունդներ, որ նայելիս մարդու աչք է սևանում: Հուր անապատ, որ անցնելու ամբողջ կյանքդ չի հերիք, ամեն քայլում դե ու հրեշ, ամեն կողմից փոթորիկ...

— Ի՞նչ են դեեր ու հրեշներ, երկյուղ շունեմ ես, պապի, և իմ ճամփեն ոչ փոթորիկ, ոչ տառապանք կկապի. սով, նեղություն չեմ հասկանում, չեմ էլ հոգում էդ մասին, ո՞ւմ

է պակսել մի կտոր հաց էս աշխարհքի երեսին... Եվ ինձ էնպե՛ս հեշտ է թվում անդարձ ճամփեն էն քարոտ և էն աշխարհքն էնպես գրավիչ, և էն հավքը էնքա՛ն մոտ...

— Ո՛վ հավիտյան անձնապաստան ու մոլորված դուք մարդիկ, հեշտ է թվում փափագելին ու սիրածը միշտ մոտիկ... հեշտ է, սակայն ցնորքի մեջ, ու սրտին է մոտ թվում, բայց չի կարող ոտքը հասնել՝ ուր որ սիրտն է թափառում: Մեղք ես, կտրիճ, ինչո՞ւ ես քո մահի ետև ման գալի, դարձի՛ր, գնա քու աշխարհքը, քու հոր տունը շեն ու լի. ապրիր խելոք շատերի պես, որ ապրում են գոհ, առատ, ու շեն հոգում, թե կորցրել է մարդն իր պատկերն անարատ: Եվ, ով գիտի այժմ, քո բացակայությանը, կտիրեն քո ունեցածին... Կամ թե կուզես, ահա դարձյալ երկու ճամփա լայնարձակ, տանում է մինն էն դղյակը, ուր որ լուսից մինչև լուս քեֆ է անում սիրուն Թամարն հյուրերի հետ իր <...> մյուսը դեպի...*

Ե՛կ, լսիր իմ երրորդ խոսքին, ետ դառ [գնա քո] էդ ճամփից քանի ուշ չի, որ հետո չզղջաս:

— Երրորդ անգամ երգվում եմ, պապի, որ [ետ] չեմ դառնալու, որ չեմ զղջալու — ես պիտի գնամ՝ ինչ էլ պատահի:

— Դե որ էդպես է — լսի՛ր, պատանի: Ես¹ կյանքի սկզբից կանգնած եմ էստեղ — էս ճամփաների մեջտեղը: Բոլորն իմ առջևից են անցնում, և ով հարցնում է՝ ճամփա եմ ցույց տալիս, նայում եմ ամենքի ճամփին ու ջոկում եմ լավն ու վատը, արատն ու առաքինին: Ամենքն ու ամեն ինչ անցվորական են ու գնում են կորչում, թաղվում մոռացության խավարում: Ես եմ միայն, որ կարող եմ նրանց անունն ու հիշատակը պահել, ում որ սիրեցի: Ես էլ

նրանց եմ սիրում, որոնք դժարն են ջոկում, որոնք իրենցից բարձրին են ձգտում, անլսելին են լսում, անտեսանելին տեսնում, անկարելին են տեսչում: Եվ միայն նրանց անունն եմ պահում ես, նրանց հիշատակն եմ պահում [անջինջ ու] անմոռաց ու կենդանի, ես միայն նրանց եմ օրհնում, նրանց եմ օգնում:

Անձնուրաց հոգի, որ քաջ ու անվախ
Ընտրում ես, ընկնում էս անդարձ ճամփան,
Որ հոժար սըրտով քո կյանքը մատաղ
Ուխտել ես¹ գազան մարդի փրկության,
[Մերիս] օրհնանքն էլ թող լինի քեզ հետ,
Հարեհաս լինի նեղության օրում,
Բարով դու հասնես վայրն երանավետ,
Ուր որ հազարան բլբուլն է տիրում²:
Լեռներ, անդունդներ հարթվեն առաջիդ,
Գեղեր, հրեշներ դառնան անվրնաս,
<.....> մեջք լինի քաջիդ,
Կասկած ու երկյուղ երբեք չիմանաս:

Օրհնում է ծերունին, խրատում ու ճանապարհ դնում դեպի կախարդական աշխարհքը:

Գնում է Արեգը, գնում, ընկնում է մի աշխարհք, երկինքը սև, գետինքը սև, հողը սև, ջուրը սև, խոտը սև, ծաղիկը սև: Մութն ու մռայլ, անեծքի ու մահվան աշխարհքը, որ կա: Ոչ շան հաչոց է լսվում, ոչ աքաղաղի ձեն:

[Գնա] Առաջ է գնում.

Դեմը բարձրանում է մի սև ու մռայլ ամրոց, ու ամրոցից մի տխուր, քնքույշ ձեն է գալիս:

Վերև է նայում, տեսնում է մի շարմաղ, լուսեղեն աղջիկ [կանչում է] ձեն է տալիս.

Աղջիկը

Ափսո՛ս, կըտրիճ, ա՛խ, ուր եկար
էս աշխարհքը սև ու մութ,
Ո՞ր անօրենն, ո՞ր թշնամին՝
Տվեց արդյոք քեզ խորհուրդ:
Փախի՛ր շուտով, անահ տղա,
Թե չէ՝ էստեղ որ մընաս,
Սև [մարդակեր] դէր կըզա
Այժըմ կանի քեզ մաս-մաս* :

Արեգ

Բայց ո՞վ ես դու, սիրուն աղջիկ,
Ի՞նչ ես էդտեղ դու շինում,
Կամ ինչո՞ւ ես էդպէս տխուր,
էդպէս մենակ լաց լինում:
Ի՞նչ է արել էդքան սիրուն,
էդքան քնքույշ մի էակ,
Որ փակել են մութն ու անդուն
էս ամբողջում մեն-մենակ:

Աղջիկը

Իմ հանցանքը էս է, ավա՛ղ,
Որ սիրուն եմ ես էսքան.
Սրա համար Սև դէն եկավ
Մեր աշխարհքը աննըման.
Եկավ, բըռնի հափըշտակեց
Հայրենական իմ վայրից,
Բերավ էս սև բանտում փակեց,
Զըրկեց պայծառ օրերից:
Նըրա [թշվառ] դժբախտ գերին եմ ես.

էստեղ, անդուռն իմ բանտում
Լուռ ու մենակ փակված էսպես
Մաշվում եմ ես անխընդում:
Բայց, ա՛խ, նրա ժամն է, ահա,
Այժմ կըգա նա նորից¹
Փախի՛ր, փախի՛ր, կտրիճ տըղա,
էս սև ու մութ աշխարհից:

Արեգը

Ես շեմ վախում, քույրիկ անգին,
Ես չըգիտեմ ահ ու մահ,
Ես կըմնամ բանտիդ տակին,
Ինչ սև հրեշ կուզի գա:
Ու կըմեռնեմ էստեղ ես էլ,
Որ էլ չապրեմ էս օրից,
Կամ կըփրկեմ ինձ հետ քեզ էլ
էս սև ու մութ աշխարհից:
Մենակ² ասա, թե ո՞ր ճամփով,
Ո՞ր կողմից է նա գալու,
Ո՞րտեղ եմ իմ սուր նետերով³
Նրա կյանքին վերջ տալու:

Աղջիկը

Ահա էն սև սարի տակից
Նա կերևա ահավոր,
Նրա ձենից, բերնի հուրքից
Սասանում են սար ու ձոր:
Յոթը ազահ գլուխ ունի,
Միջի գլխին պիտ զարկես,

Ու հարվածըդ չես կրրկընիւ,
Ինքն էլ խնդրի թեկուզ քեզ:
Հսի՛ր, լսի՛ր, գալիս է նա,
Մահ է բերում <...>
Գնա՛, հերոս, իսկ ես ահա
Աղոթում եմ քեզ համար:

(Էսպես խրատեց աղջիկն, ու Արեգը գնաց)

Սև աշխարհքը էլ ավելի
Մուժը կոխեց ականակիր,
Դևի ձենից զարհուրելի
Դողաց գետինք¹ ու երկիր:
Եկավ Սև դեն, ինչպես սև ամպ,
Հուր ու կրակ շաղ տալով,
Եկավ անհուն կատաղուժյամբ,
Ինչպես պրծած անզուսպ ծով՝:

Սև դևը

Ո՞վ ես, խիզախ, թույլ հողածին,
Ի՞նչպես մըտար իմ հողը դու,
Ո՞նց չի հասել քո ականջին
Գոնե անունն իմ ահարկու:
Մի՞թե աչքով դու չըտեսար
Գյուղ ու քաղաք ողջ ամայի,
Մարդ եմ կերել հազար-հազար,
Քեզնից էլ քաջ ու վիթխարի:
Իսկ դու ո՞վ ես, [անմիտ] շնչին մարդուկ,
Որ կռիվ ես գալիս իմ դեմ,
Ասա տեսնեմ, որ իմանամ

Ինչ [մժղուկի] հիմարի պիտի ուտեմ:
Յույց տուր տեսնեմ՝ ի՞նչ ունես դու,
Տե՛ս, ես ունեմ յոթը գլուխ... —
Գոռաց հրեշն էն ահարկու,
Արձակելով կըրակ ու ծուխ:

Արեգը

Գալիս եմ ես, ով անճոռնի,
Որ մեն-մենակ կռվեմ քեզ հետ,
Կրծքումս ունեմ մի սիրտ արի,
Ձեռքիս ունեմ յոթը սուր նետ:
Ասավ, ճայթեց զիլ աղեղը,
Ոռնաց վիշապն ահագին,
Թավալվելով տեղնուտեղը,
Անիծելով Արեգին:
— Մին էլ զարկիր... մին էլ... մին էլ... —
Մոնչում էր հոգեվարք.
— Ես իմ մորից մին եմ ծընվել,
Մի խոսք ունեմ ու մի զարկ... —
Պատասխանեց Արեգը քաջ,
Փըչեց վիշապն իր հոգին,
Ու արևի շողքը ցուաց
Սև աշխարհքի եզերքին*:

<...> Ու Սև դևի գերի աշխա<րհքում>:
[Թռչունների] ու հազարավոր զվարթ ձեներ միասին
սկսեցին օրհնություն երգել ազատ կյանքին, հերոսին...
— Ես քոնն եմ,— ասավ աղջիկը:
— Ո՛չ, ես միայն եղբոր սիրով կարող եմ քեզ սիրել — ես

նպատակ ունեմ, պետք է գնամ իմ նպատակին¹: Ես պետք է գնամ Հազարան Բըլբուլին <գտնելու>, որ փուշը նորից վարդ դարձնեմ, գազանը՝ մարդ:

Էստեղ հանկարծ աղջիկը մի հավք դարձավ ու թռավ գնաց ծվվալով՝ ա՛խ, երանի թե մի անգամ դու ընկնեիր մշտադալար այգին, մեզ մոտ...:

Էստեղից Արեգը շարունակում է իր ճամփեն: Գնում է, գնում է, հասնում է մի աշխարհ, երկինքը կարմիր, գետինքը կարմիր, հողը կարմիր, ջուրը կարմիր, խոտը կարմիր, ծաղիկը՝ կարմիր — ամբողջ աշխարհքը ոնց որ թե կարմիր արյունով ողողած: Ավե՛ր, լո՛ւռ, ամայի՛:

Ձեն է տալիս.

— Ո՞վ կա էստեղ շունչ կենդանի:

Վախվախելով էս ու էն կողմից դուրս <են> գալիս դալուկ ու նիհար մարդիկ:

— Ինչո՞ւ եք էդպես, ո՞վ մարդիկ. ի՞նչ է ձեր ցավը, ո՞վ է ձեզ էդպես արել:

— Երկաթի բազուկը, անիրավ Երկաթի բազուկը,— սարսափած շնջում են մարդիկը:

— Ո՞վ է Երկաթի բազուկը:

— Դա մի հրեշ է, մի երկաթի բազուկ, որ ամեն անգամ դուրս <է> գալիս ծովի միջից, հափշտակում, քանդում — ավերում մեր արտն ու անդաստանը, մեր ունեցած-չունեցածը, ջնջում մեզանից նրանց, որ առաջն են ընկնում: Մենք հոգնեցինք վարելով ու ցանելով, աշխատելով ու գործելով, նա չհոգնեց կլանելով ու ավերելով...:

— Էդպե՞ս: Դե ինձ առաջնորդեցեք ձեր թագավորի մոտ,— խնդրեց Արեգը:

Մարդիկ ընկան Արեգի առաջն ու տարան իրենց

Թագավորի մոտ: Թագավորն էլ իր ժողովրդի նման գունատ ու նիհար, մոռյլ նստած էր իր գահի վրա, [շուրջն էլ] շուրջը կանգնած իր մոլոր, հուսահատ նազիր-վեզիրները (պալատականները):

[Արեգը] ներս մտավ, երեք անգամ գլուխ տվեց ու վրա երեքը կանգնեց, [ձեռքը կրծքին դրեց կանգնեց] հայտնեց, որ ինքը գնում է Հազարան Բըլբուլի ետեից, լսեց էս երկրի դժբախտությունը, եկել է Երկաթի բազուկը խորտակելու, երկիրն ազատելու սովամահից ու ավերածությունից: Միայն թե նրանք էլ իրեն օգնեն՝ Հազարան Բըլբուլը գտնելու:

— Մեղք ես, ա՛յ որդի,— ասավ Թագավորը,— դրան ոչ քաջի թուրն է հաղթում, ոչ հսկայի ուժը, գլուխդ զուր տեղը փորձանքի կտաս:

— Ո՛չ, Թագավորն ապրած կենա, ես ինչ որ կանեմ — կըտեսնեք. դուք միայն ինձ համար Հազարան Բըլբուլը գտնեք:

Թագավորը հոժար [համաձայնեց] կացավ էս պայմանին. նավ պատրաստեցին Արեգի համար, մտավ նավի մեջն ու ընկավ ծովի երեսը:

Ծովը մտավ թե չէ, փոթորիկ բարձրացավ, երկինքը մթնեց [ծով ու երկինք, ալիքներ], ծովն ալեկոծվեց, երկինք ու ծով իրար խառնվեցին ու զարհուրելի շառաչունով ծովի միջից հայտնվեց Երկաթի բազուկը ու բարձրացավ նավի վրա, որ զարկի, խորտակի, հափշտակի:

Արեգն աներկյուղ առաջ անցավ, բռնեց Երկաթի բազուկն ու էնպես ուժով ոլորեց, որ ահագին ճաթյունով խորտակվեց ու ընկղմվեց ջրի տակը: Դրա հետ միասին ալիքների միջից¹ դուրս թռավ մի թռչուն, որ մի մատանի

զցեց Արեգի ոտի տակն ու ծլվլաց:

— (Մովկերի) ոգիների թագավորի աղշիկն եմ ես, (Մշտադալար այգիների տիրոջ): Չար դևը հափշտակել էր ինձ¹ ու պահում էր գերության մեջ: Դու խորտակեցիր Երկաթի բազուկը, որի մեջ թաքնված էր նրա ոգին, ու ինձ ազատեցիր [տանջանքից]²: [Ա՛խ,] երանի թե երբևիցե ընկնեիր մեր Մշտադալար այգին, որ քո լավության փոխարեն ես էլ քեզ լավություն անեի:

Էսպես ծլվլաց ու զվարթ երգելով անհետացավ կապուտակ միջնուրտում, գնաց:

Կարմիր աշխարհքի թագավորը իր ամբողջ ժողովրդով դուրս եկավ Արեգի առաջ հանդեսներով ու օրհնություններով, ոտների տակ ծաղիկ փռելով, թանկագին պարգևներով ընդունեցին իրենց քաղաքը: Ապա թե թագավորը հայտնեց, կանչեց իր երկրի բոլոր որսկաններին ու աշխարհք տեսած մարդկանց, ոչ ոք չկարողացավ իմանա Հազարան Բլբուլի տեղը:

Բայց դրա փոխարեն — թագավորը ժառանգ շուներ, ինքն էլ ծերացել էր, առաջարկեց Արեգը մնա իրենց քաղաքում, իր մահից հետո իր գահին նստի ու իր տեղը [թագավորի] թագավոր լինի:

— Ոչ, թագավորն ապրած կենա,— պատասխանեց Արեգը: — Ես նպատակ ունեմ, պետք է գնամ իմ նպատակի ետևից: Ես պետք է գտնեմ Հազարան Բլբուլը, որ փուշը նորից վարդ դարձնեմ, գազանը՝ մարդ:

Էստեղից էլ հեռացավ Արեգը (գնաց դաշտը, կրակեց Դևի մազը թե չէ՝ երկիրը թնդաց, ժաժ եկավ ու զարհուրելի Դևը հայտնվեց, ընկավ Արեգի ոտի տակը):

— Հը՛, թագավորի տղա, հափշտակեմ-ուտեմ <...>

— Ո՛չ կեր, ո՛չ լափի, ինձ վերցրու տար... — ու շարունակեց իր ճանապարհը:

Շատ տարավ, քիչ տարավ, տարավ մի աշխարհք¹ — երկիրնքը սիպտակ, գետինքը սիպտակ, հողը սիպտակ, ջուրը սիպտակ, խոտը սիպտակ, ծաղիկը սիպտակ:

Տարավ մի սիպտակ քաղաքի մոտ իջեցրեց: Առաջ գնաց Արեգը, գնաց տեսավ քաղաքի առջև ժողովուրդ հավաքված, բոլորը սիպտակ սուգի շոր մտած², իրենց սիպտակած, ալևոր թագավորը քաղաքի դիմացի սարի դեմուդեմը կանգնած կանչում է.

— Դուրս թող իմ աղջիկս, անիրավ, արձակիր իմ աղջիկս, անգուլթ: Բաց թող, ետ տուր իմ ծերության խնդությունը, իմ աչքի լույսը, իմ կյանքի հույսը...

Իսկ դիմացի սարի քարայրից ծուխ ու կրակ է բարձրանում, ու բարձր հոհոոց է լսվում:

— Էս ի՞նչ է նշանակում,— հարցրեց Արեգը [ժողովրդին] մի ծեր մարդու: — Ինչո՞ւ եք ամենքդ սուգ մտած, ի՞նչ է կանչում թագավորը, և ո՞վ է, որ քարայրից հոհոում է նրա անզոր կանչի վրա... Ի՞նչ է նշանակում էս ամենը...

— Էն սարի մեջ, էն մութ քարայրում բուն է դրած սարսափելի վիշապը (Քավթառ քուրսին), որ հափշտակել է մեր թագավորի միակ աղջկանը — գեղեցիկ Ծաղիկին, ու տարել իր մոտ: Շատ քաջեր ու կտրիճներ գնացին, ոչ ոք չկարողացավ ազատի, բոլորն էլ գնացին ու ետ չեկան, բոլորն էլ իզուր զոհ գնացին թագավորի գեղեցիկ աղջկանը, ոչինչ չկարացին անեն: Այժմ ծերունի թագավորը հուսահատված կանչում է վիշապի քարանձավի դիմաց, իսկ նա հոհոում է ծերունի թագավորի ու հոր անզորության վրա:

Էսպես պատմեց ծերունին, ու Արեգն առաջ անցավ, երեք

անգամ գլուխ տվեց թագավորին, վրա երրորդն ասավ.

— Թագավորն ապրած կենա. իրավունք տուր ինձ՝ գնամ սպանեմ շար վիշապին ու ազատեմ քո գեղեցիկ աղջկանը:

— Մեղք ես, ա՛յ որդի,— ասավ դժբախտ թագավորը,— շատ քեզ նման կտրիճներ ու շատ զորքեր եմ ուղարկել, ամենքը ջարդվել, շնջվել են: Անիրավը քարանձավից հուր ու բոց է ժայթքում, ամենքին հող ու մոխիր է կտրեցնում:

— Ես կազատեմ քո աղջկանը,— կրկնեց Արեգը:

— Եթե իմ աղջկանն ազատես, իմ աղջիկն էլ քեզ, իմ թագավորությունն էլ,— կանչեց թագավորը:

— Ո՛չ, ես ո՛չ կին եմ ուզում, ո՛չ թագավորություն,— պատասխանեց Արեգը: — Ես նպատակ ունեմ՝, իմ նպատակի ետևից եմ գնում: Ես պետք է գտնեմ Հազարան Բըլբուլը, տանեմ մեր աշխարհքը, որ փուշը նորից վարդ դարձնեմ, գազանը՝ մարդ: Ես շատ շնորհակալ կլինեի, եթե փոխարենը դուք էլ ցույց տայիք ինձ, թե որտեղ է գտնվում Հազարան Բըլբուլը, ու օգնեիք, որ գտնեմ:

— Իմ թագավորության մեջ շատ որսորդներ կան ու շատ մարդիկ, որ թռչունների լեզուն հասկանում են, նրանք կգտնեն — ինչ թռչուն էլ կամենաս, ասավ թագավորն ու Արեգը գնաց դեպի վիշապի քարանձավը:

Անց կացավ իրեն<ի>ց առաջ գնացածների մոխրի միջից, մոտեցավ քարանձավի դռանը, և ահա հանկարծ մի խուլ որոտի հետ միաժամանակ դուրս ժայթքեց [հուրն ու փոթորիկ] հուրը հրեղեն շնչի հետ:

Բայց Արեգը անահ մտավ կրակի մեջ ու առաջ անցավ (աղոթ գիտեր — թալիսման ևն), մտավ ներս: Ներս մտավ, տեսավ քարանձավի մթնում կուտակված մի այլանդակ պառավ, քիթը գետնին է հասնում, ժանիքները գլխից վերև են բարձրացել, խռիվ մազերը ցից-ցից — անտառի

նման, մի հատ աչքը կրակի նման վառվում է ճակատին, իսկ բերանից հուր ու կրակ դուրս հոսում:

Արեգին տեսավ թե չէ՝ [կանչեց] գոչեց.

— Ետ դառ, անահ տղա, ետ դառ, գլխիցդ ձեռ չես քաշել, ետ դառ: Թե չէ իսկույն կկրակեմ քեզ, հող ու մոխիրդ քամուն կտամ:

Արեգը պատասխանի փոխարեն քաշեց իր զիլ աղեղը, նետը շառաչելով զարկեց քավթառի կրծքին ու մեջքից դուրս եկավ, բոցը հանգավ, ծուխը ցրվեց. Արեգը առաջ անցավ՝, տեսավ շղթայով ամուր կապած երկու գեղեցիկ աղջիկ: Զարկեց, շղթաները խորտակեց ու դուրս բերեց արևի լուսը: Դուրս բերեց թե չէ՝ մինը թե՛ Մշտադալար այգու թագավորի աղջիկն էմ ես: Դու ինձ ազատեցիր էս տանջանքից. երանի մի անգամ գաս մեր երկիրը, որ ես էլ քեզ մի լավություն անեմ քո լավության փոխարեն: Ասավ, մի մատանի գցեց Արեգի վրա ու ծիտ դառավ, ծլվլալով թռավ գնաց:

Արեգն առավ Ծաղիկին, բերեց տվեց իր հորը, ծերունի թագավորին:

Թագավորը հայտնեց, որ ինքը հավաքեց իր տերության բոլոր աշխարհք տեսած մարդկանց ու հին որսկաններին: [Բոլորն] Ամենքն էլ հայտնեցին, թե ոչ թե Հազարան Բըլբուլի տեղը չգիտեն, մինչև անգամ անունն էլ չեն լսել:

— Բայց ես չեմ թողնիլ քո լավությունն ու քաջությունը առանց վարձատրության,— ասավ թագավորը,— արի՛ ամուսնացիր իմ գեղեցիկ Ծաղիկի հետ, եղիր իմ ժառանգն ու իմ որդին ու թագավորի իմ տեղը:

— Ո՛չ, թագավորն ապրած կենա,— պատասխանեց Արեգը,— ես պետք է գնամ իմ նպատակի ետևից, երկնքի երեսին լինի, թե գետնքի տակին, ես պետք է գտնեմ

Հազարան Բըլբուլը:

Էս քաղաքից էլ դուրս եկավ Արեգը, գնաց դաշտը, Դևի մազը [վառեց] կրակեց թե չէ – դեն հայտնվեց, ընկավ առաջին:

– Ինձ տար հուրի-փերիների, լուսեղեն ոգիների Մշտադալար այգին,– հրամայեց Արեգը:

– Դժար բան ես ուզում,– ասավ Դևը,– բայց ինչ անեմ, կյանքս ազատել ես, պետք է կատարեմ:

Ասավ, առավ [Արեգին] տղին ու թռավ դեպի լուսեղեն ոգիների Մշտադալար այգին: Հսպես թռած գնաց, գնաց, մինչև հասավ մի սար, որ շողակնի նման փայլատակում էր: Հստեղ վեր բերեց Արեգին, ոտներն ընկավ ու ասավ.

– Հստեղ վերջանում է իմ թագավորութունը, [Հստեղից] էս սահմանից դենը լուսեղենների թագավորութունն է սկսվում: Հստեղից ինձ ազատ արա, գնամ իմ որսի ձենն ածեմ, Հստեղից դենը ես անցկենալու իրավունք չունեմ:

Արեգն ազատ արավ դեին, ու ինքը [բարձրացավ] ճամփա ընկավ սարնիվեր: Սարի մյուս կողմը [գտնվում էր] տարածվում էր լուսեղենների Մշտադալար այգին: Անվերջալույս արևի [շողերի տակ] լուսի մեջ երևում էր լուսեղենների երազական բնակավայրը: Անվերջ [զմրուխտի] կանաչի, անթառամ այգիների երփներանգ, բուրավետ ծաղիկների մեջ փայլատակում էին* շողակնի ու փիրուզի ապարանքները, ճաճանչելով խոխոջում էին անմահական ջրերը, ու գվարթ աղմուկով երգում էին դրախտի հավքերը: Ցած իջավ Արեգը, մտավ Մշտադալար այգին, ու քիչ մնաց խելքը գլխիցը թռչեր անմահական ծաղիկների անուշ բուրմունքից, դրախտային հավքերի քա<ղցր> գալալիկներից ու բյուրեղյա շատրվանների

մեղմ խոխոջներից:

Ու ոչ մի մարդ արարած, ոչ մի մարդկային ձեն:

Երջանկությունից հարբած ու վերացած Արեգը մտավ զմրուխտյա ու բյուրեղյա ապարանքը: Մի սեղան է բաց արած Աստծու ամեն բարին մեջը¹, ու էնտեղ էլ դարձյալ ոչ ոք չկա: Սպասում է մի ժամ, երկու ժամ, երեք ժամ: Հանկարծ հեռվից ականջին մեղմ ու անուշ երաժշտության և ուրախ հնչուն ծիծաղի ձայներ հասան: Հետզհետե մոտեցան: Արեգը մի անկյունում թաքնվեց ու [սպասեց] սպասում էր: [Ու] Տեսավ՝ իրար ետևից եկան երեք խումբ [լուսեղեն] հուրի-փերիներ, ամեն մի խմբի մեջ մի-մի անտես-աննման թագուհի² (ամեն մեկի ճոխ մագերը ոսկի սինիներում բռնած ետևից): Երեք խումբն էլ ներս մտան, երեք թագուհին բազմեցին, [ու] մյուսներն էլ՝ նրանց շուրջը. ու քնքույշ, զվարթ աղմուկով լցվեց էն [երազական] զմրուխտյա ապարանքը: Սկսեցին ուտել, խմել, ուրախանալ:

Ուրախության ժամանակ տեղիցը վեր կացավ էն երեք թագուհիներից մեկը: Ամենքը լռեցին, նեկտարի բաժակն առավ, ասավ³.

— Անուշ քույրեր, էն տղի կենացը⁴, որ ինձ ազատեց Սև դևի գերությունից, արև ու լույս տվեց մութն աշխարհքին: Ա՛խ, երանի թե երբևիցե նա հայտնվեր մեր երջանիկ [աշխարհքում] կողմերում, որ ես կարողանայի ետ վճարել նրա լավությունը...

Ամենքը խմեցին երկնային նեկտարը ու գովեցին էն կտրիճի քաջությունը, որ իրենց քրոջն ազատել էր Սև դևի գերությունից: [Սրանից հետո] ոտի կանգնեց երկրորդ քույրը, [ու] բաժակը բարձրացրեց, ասավ.

— Երկաթի բազուկը ինձ գերել ու գերի էր արել ծովի հատակին¹: էս բաժակն էլ խմենք էն [հերոս տղի] հերոսի կենացը, որ խորտակեց Երկաթի բազուկը, ինձ ազատեց նրա գերությունից, իսկ խեղճ հողածիններին՝ [փրկեց] սովից ու մահից... Ա՛խ, եթե երբևիցե մեր դյուրթական աշխարհքը գար նա, ու ես կարողանայի ետ վճարել նրա լավությունը...

[Ամենքը] Ամենքն էլ խմեցին երկնային նեկտարը, գովեցին հերոսի գործն ու առաքինությունը ու ցանկացան, որ երբևիցե նրան տեսնեին:

Ապա թե վեր կացավ երրորդ քույրը:

— Քույրե՛ր,— ասավ,— [սրա] էս բաժակն էլ խմենք էն ազնիվ հերոսի կենացը, որ խորտակեց քավթառ հրեշին ու ինձ ազատեց նրա մութ ու խոնավ քարանձավի գերությունից: Ա՛խ, երանի թե երբևիցե նա էլ մի օր ընկներ մեր կախարդական աշխարհքը, որ կարողանայի ետ վճարել իր արած լավությունը:

Ամենքը միասին էս կենացն էլ խմեցին, գովեցին հերոսի ուժն ու արիությունն ու շատ ցանկացան, որ սրան էլ մի օր տեսնեին:

— Ա՛խ,— շարունակեց փոքր քույրը,— եթե երբևիցե նա հայտնվեր մեր երջանիկ աշխարհքում, ես կիսնդրեի մեր հորը, որ թողներ նրան՝ միշտ ապրեր մեր դրախտում ու վայելեր [մեր] Մշտադալար եդեմի վայելչությունը: Բայց, ավա՛ղ, օձն իր պորտով, հավքն իր թևով չի կարող մեզ մոտ հասնի, ուր մնաց՝ տկար հողածինը...²

էս խոսքի վրա Արեգը դուրս եկավ իր թաքստից, դուռը բաց արավ ու կանգնեց լուսեղեն աղջիկների առաջին³: Ամենքը միասին վեր թռան, ճշացին ահից ու [զարմանքից]

գայրույթից: [Ու] Արեգը ցույց տվեց նրանց տված մատանիները: Նայեցին, ճանաչեցին իրենց ազատարարին ու էնպես մի խելագար խնջույք սարքեցին, որ ոչ լեզվով պատմել կլինի, ոչ գրչով նկարագրել:

Ապա թե հարցրին¹, ինչպե՞ս է եղել, որ իրենց աշխարհքն է ընկել [Արեգը] իրենց փրկիչը, ո՞ւր է գնում, ինչո՞ւ է իրեն ենթարկում փորձանքների ու զրկանքների: Եվ երբ իմացան, որ Հազարան Բըլբուլի ետևից է գնում, շատ խնդրեցին, որ ետ կենա էդ վտանգավոր մտքից, [որովհետև] անկարելի է, ասին, ձեռք բերել Հազարան Բըլբուլը:

— Մնա մեզ մոտ,— ասին [նրանք].— մնա մեզ մոտ միշտ ուրախ ու երջանիկ, հանգիստ ու անհոգ...

— Ո՛չ,— պատասխանեց Արեգը,— ես նպատակ ունեմ. պետք է գնամ իմ նպատակի ետևից: Պետք է գտնեմ Հազարան Բըլբուլը, որ փուշը նորից վարդ դարձնեմ, գազանը՝ մարդ:

Ու քանի դեռ իմ նպատակին չեմ հասել — ոչ վայելչույթյուն կա, ոչ հանգստույթյուն ինձ համար:

[Փերիները] Ոգիները երբոր տեսան [անկոտորում է] Արեգը իր ճամփից ետ չի դառնալու, էն ժամանակ ասին <...>

*Չքնաղ անունով քո լույս աղջրկա
Կանչում եմ, ահեղ ծովերի արքա.
Լսի՛ր, անհատակ ջրերի խորքից²,
Մշտածուփ, անսաստ քո մթին հարկից³.
Տուր ինձ Քամի ձին, թռչուն Քամի ձին⁴,
Որ ես՝ մահացու տրկար հողածին,
Հասնեմ երջանիկ աշխարքն Աննման,
Ուր վարդ է երգում Բյուլբյուլն հազարան⁵.

Ա՛ն նշանն, ահա, քո <...> աղջրկա¹ -
Լսի՛ր ինձ, ահեղ ծովերի արքա².
Տուր ինձ Քամի ձին, հասնեմ փափագիս,
Թռչունը գտնեմ, հասցընեմ այգիս³,
Փուշը վարդ փոխեմ թովչական երգով,
Արջերը մարդիկ բանական հոգով:
Այսպես որ կանչեց, փոթորիկն ելավ անգուսպ
կապուտակ,
էն կապուտակ ծովը գողաց <...> անհատակ:

[Օրը] Շուրջը մթնեց, փոթորիկն ելավ, կապուտակ ծովը մոնչաց և ահռելի թոհուբոհի միջից շնչի նման թեթև-արագ դուրս [մրրկաց] վազեց Քամի-ձին⁴: Շնորհքը համբուրեց, սանձը ձգեց և ական թոթափել հեծավ ու թռավ: [Մի ականթարթում անցան]: Ծովեր, անդունդներ, անապատներ, [աշխարհքներ] անցան, որ դժոխքի ձայները լսում էին, լեռներ, որ հասնում էին Աստծու գահին, հասան Հազարան բյուլբյուլի տերուծյան սահմանը: [Մի ականթարթում Շնորհքին այստեղ վեր բերեց Քամի-ձին ու այսպես խրատեց]: «Սրանից դենը [Հազարան բյուլբյուլի տերուծյան] կախարդական աշխարհքի սահմանն է սկսվում», - ասաց Հրաշալի ձին: - Կգնաս, առաջդ մի գետ կգա: Հազարան բյուլբյուլի տերը նրա ջուրը դարձրել է աղի-լեղի, բայց դու որ խմես, պետք է բացականչես՝ ա՛խ, ինչ անմահական ջուր է: Գետը որ անցնես, կբացվի մի լայն տարածություն, Հազարան բյուլբյուլի տերը նրան լցրել է [իր թովիչ հնարքով] փուշ ու տատասկով, դարձրել անանցանելի, [բայց] դու պետք է փուշը պոկես, հոտ քաշես ու ասես՝ ա՛խ, ինչ անուշ հոտ է, դրախտի ծաղիկն է իսկը: Այդ էլ որ անցար, Հազարան բյուլբյուլի տիրոջ

[Եթերային] ապարանքը աչքիդ կերևա: Այն ժամանակ առաջդ խեղկատակներ կգան, այն ծաղրածուխյունները, այն խաղերը կանեն, որ հարյուր տարվան մեռելը ծիծաղի, բայց դու չպետք է ծիծաղես...

Ապա թե քեզ կհեգնեն, կծաղրեն, կհայհոյեն, [դարձյալ] չպետք է ուշք դարձնես, [թե չէ կհաղթվես ու կոչնչանաս]: Կհասնես ապարանքի առաջը, դռների այս ու այն կողմը կտեսնես առյուծն ու [ոչխարը] խոյը կապած, սոված: Առյուծի առաջը խոտ է ածած, խոյի առաջը միս է դրած: Նրանց ուտելիքներն էլ կփոխես ու կանցնես: Կհասնես դռներին, կտեսնես դռան մի փեղկը փակ է, մյուսը՝ բաց: Բաց դուռը կփակես, փակը կբանաս ու ներս կմտնես:

Վերև, ապարանքում, ոսկի վանդակի մեջ երգում է Հազարան բյուբյուլը և [նրա] երգի հետ մշտադալար վարդեր են թափում [նրա կտուցից] բերանից: Վարդերի անուշ բուրմունքով ու երգի դալլալներով արբեցած իր լուսեղեն անկողնում քնած [է] նրա հրաշագեղ տիրուհին: [Սոխակն] Բյուբյուլն իր վանդակով կվերցնես ու դուրս կգաս, առանց աղջկանը [նայելու կամ] ձեռք տալու: [Հա՛] Բայց այս մեկը լավ հիշիր, որ եթե նրան մոտեցար, կորած ես արդեն: Դուրս գաս թե չէ, դարձյալ խեղկատակները առաջդ կգան, ծառ, քար, հող, ջուր, լեզու կառնեն, կաղաղակեն. «Տարա՛վ, տարա՛վ, հողածինը տարա՛վ», [դու] ետ չնայես, թե չէ՝ [կրկին] դարձյալ քո վերջն է:

[Շնորհքը այդպես էլ արավ]: Շնորհքը անցավ լեղի գետը, փշոտ դաշտը, անցավ փշոտ դաշտերը, զվարթ, և փուշը թվաց վարդ, անցավ խեղկատակների միջից, առյուծի ու խոյի ուտելիքներն իրանց տվեց, [բաց] փակ դռները բաց արավ, բաց [դռները] փեղկերը փակեց ու

ներս մտավ: Ներս մտավ երջանկության բնակավայրը: [Մշտադալար կախարդական աշխարհքի] վարդերի թարմ ու անուշ բուրմունքից [ու] Հազարան բյուլբյուլի երկնային դայլալիկներից նրա ուշքը վերացավ, [իրան մոռացավ]: Հրաշալի թռչունի¹ կտուցից [ձայների հետ] թափում էին ու թափում թարմ, անթառամ վարդերը, և երգը բուրմունքից ավելի քնքույշ էր ու [արբուցիչ] հափրեցնող: [Թավշյա] բատիստների վրա¹ լուսեղեն անկողնում պառկած քնած էր կախարդական աշխարհքի չնաշխարհիկ² թագուհին:

Նա վերմակը ետ էր գցել, դուրս էր հանել աստվածային կուրծքն ու բազուկները³: Հողեղեն սիրտը անկարող էր դիմանալ գերբնական գեղեցկությանը, այն գորեղ հրապուրանքներին⁴: Շնորհքի աչքերը մթնում էին [կրքից], գլուխն իրան-իրան խոնարհեց, համբուրեց այնպես ջերմ, որ այրեց ու հետքը մնաց քնքույշ թուշի վրա: Բայց հանկարծ ցնցվեց, ուշաբերվեց, հիշեց Քամի-ձիու խրատը, վեր առավ Հազարան բյուլբյուլն ու շտապ դուրս եկավ [երկնային այն տերությունից] կախարդական ապարանքից:

Առաջ եկան խեղկատակները, նոր խաղեր [սկսեցին] հնարեցին, Շնորհքն ուշ չդարձրեց, ապա սկսեցին թքել, հայհոյել, Շնորհքը շարունակեց իր ճամփան, հող ու ջուր սկսեցին աղաղակել. «Տարա՛վ, տարա՛վ, հողաժինը տարա՛վ»: Շնորհքը ետ չնայեց, սիրտը սևացրեց, անցավ բոլոր [փորձանքների] փորձությունների միջից:

Սանձը թրջեց, հայտնվեց Քամի-ձին, առավ, թոցրեց [Շնորհքին]: Մեկ էլ աչքը բաց արավ Շնորհքը, տեսավ իր հոր թագավորության սահմանում:

< 1 >

<ԱՌԱՋԻՆ ՏԵՍԻԿ>

Անթառամ այգին — ջրերի խոխոջ, թռչունների երգը, ծաղիկներ, պտղալի ծառեր:

ԱԼԱՄ ԱՐՔԱՆ (իր Անթառամ այգու դռանը — իր մեծերով ու ծառաներով):

ԱՄԵՆՔԸ ՄԻԱՍԻՆ — Լսում ենք, տեր:

— Բոլոր [ճանապարհներն] ճամփաներն էստեղ են բերում: Ամեն անցավոր թող տեղ ունենա էս լայնարձակ [եղեմում]: Ամեն կարոտ թող լիանա այս առատության մեջ, ամեն վաստակած թող հանգչի էս [հով ու զովում] ստվերներում:

[Արքայի գնալուց հետո գալիս են ոմանք — հարուստ վաճառական կամ ասպետ — ներս են թողնում.— էսպես է պատվեր տվել մեր տերը: Ապա հայտնվում է [մի աղքատ] աղքատը: Մերժում են ու վշտացնում: Անիծում է]:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԵՍԻԿ

Անթառամ այգին պատած է արդեն բարձր քարե պարսպով, երկաթ դռներով: Ծարավ ճամփորդը, հոգնած

— ուզում է ներս մտնի: Պահապանները չեն թողնում, ետ են հրում.— Զի՛ կարելի:

— Թողեք մի փոքր հանգչեմ ծառերի շվաքում — հեռվից եմ գալի:

— Զի՛ կարելի:

— Մի սառը ջուր խմեմ:

— Զի՛ կարելի:

— (Բարկանում է): Ինչո՞ւ եք պատել ու փակել [արձակ] ազատ տարածույթյունը, ազատ աղբյուրները — ո՞վ է քաշել էս քարե պարիսպը, ո՞վ է շինել էս երկաթի դուռը — բաց արե՛ք...

— Կսո՞ւմ եք ինչ համարձակ լեզվով է խոսում:

— Որ քեզ նման ամեն անբան շրջմոլիկ շմտնի [ու չփշացնի], որ դու շնստես էս ծառերի ստվերում, որ դու չխմես էն սառը ջրերից: (Փակում է քթին դուռն ու ներս մտնում):

<ԾԱՐԱՎ ՃԱՄՓՈՐԴԸ> — Զեռները տարածում է ու անիծում երկաթե փակ դռների առջև:

ԵՐՐՈՐԴ ՏԵՍԻԼ

Ծերունի գիտունների բազմույթյունը լսում է: Թագավորը գահին նստած պատմում է նրանց:

— Էլ չեն կարողանում գլուխները վեր բարձրացնել ու մարդու վսեմ հայացքով նայել երկնքին: Էլ չեն կարողանում [խոկալ] մտորել — հոտոտում են իրենց ոտի տակին երկիրը և այն են ճանաչում, ինչ որ դիպչում է իրենց [քթին] դնչին: Եվ կռվում են նրա վրա — ամեն մինը աշխատում է իր ճանկը ձգի ու չի կշտանում, ինչքան էլ հավաքի: Ու դրա

համար սպանում են իրար և շարունակ սպանության նոր միջոցներ են ստեղծում...

Մի ԾԵՐ ԳԻՏՆԱԿԱՆ – Գազաններ են դարձել:

ՈՂՋ ՄԻԱՍԻՆ – Այո՛, գազաններ:

ԹԱԳԱՎՈՐԸ – Ո՛չ, մարդիկ եմ ասում:

ԳԻՏՆԱԿԱՆԸ – [Արտաքին կերպարանքը, տեր արքա, չի փոխում մարդու էությունը]: Դուք ինչ որ ասում եք, էդ մարդիկ չեն, տեր արքա. մարդն էդպես չի եղել, էդպես չի և էդպես չի լինելու: [էդ գազանն է – ինչ կերպարանքով ուզում է լինի: Կերպարանքը ու] <...>*

<2>

Բնությունը խոսում է – և ներքևից երկրային ձայները (զեփյուռ, ջրի կարկաչ, ծառ ու ծաղիկների սլալոց և այլն) պատմում են հրաշալի գիշերը – և հետզհետե մարում...

Ներորդ տեսիլի նախնական տարբերակը՝

Պատմում է: Այսպես եղավ, ու դժոխք դառավ Անթառամ այգին:

ԹԱԳԱՎՈՐԸ – Այժմ ի՞նչ են անում նրանք:

ՊԱՏՄ<ՈՂԸ> – [Ինչ որ կա, ամեն մի նն աշխատում է ինքը ճանկի – և չի լիանում, ինչքան էլ ճանկի. դրա համար սպանում են իրար ու չեն կշտանում, ինչքան էլ ճանկեն], ու չեն <...> կարողանում [մարդու] գլուխները վեր բարձրացնել ու մարդու վսեմ հայացքով նայել երկնքին: Նրանք միայն երկիրն են հոտոտում և այն են ճանաչում, ինչ որ դիպչում է իրենց դնչերին: Եվ ամեն մեկն այն ժամանակ աշխատում է մյուսի ձեռքից խլել գտածը: Դրա համար սպանում են իրար ու չեն կշտանում, ինչքան էլ հավաքեն, [ինչքան էլ սպանեն] և զարգացնում են իրենց սպանության միջոցները:

ՆԱ-ԱՐՆԳԸ — կանգնած է [մեջտեղը] կենտրոնում — լսում է բոլորը ու հասկանում — (մերթ-մերթ միջամտում):

Երկրային ձայները լռելուն պես սկսում են վերևից հնչել երկնային ձայները — հետզհետե զորանալով — Սո՛ւրբ, սո՛ւրբ, սուրբ, և երկնքի մթնոլորտը խառնվում է լուսեղեն խրճներով ու ճառագայթներով —

ԱՐՆԳԸ — Ո՛վ, որ գալիս ես և այլն —

Մարդկային ձայներից միայն նրանն է — երկնային ու երկրային ձայների — բնության հետ...

Տիեզերքի քունը — Համբարձման գիշերը:

Նա երևում է¹ սարալանջի ժայռին: Հեռու հորիզոնում ձգվում է լեռների շղթան: Ներքև մթնում որոտում է գետը:

(Խոսում է): Հովտում մարեց վերջին ճրագը²: Իրար ետևից [մարում են] հանգչում են ձայները: Լռեց հովվի սրինգը, էլ չի հաչում շունը: Լռեց գիշերահավի [վերջին] վայր ավերակում, լռեց ծաի երկչոտ ճիշը անտառի խորքում...

Քնած է աշխարքը խավարի մեջ...³

Ահա հովն էլ ծալեց թևերը [ու թիթեռի հետ] իջավ գետափին...

Մենակ ես եմ զարթուն...⁴

Հեքիաթի հերոսը կտրում է մատը, աղ է անում իր վերքին — քունը փախցնի... Ավա՛ղ, իմ սիրտը խոցված է խորունկ հազար վերքերով, կսկծում են նրանք մարդկային արտասուքներից⁵, ու իմ աչքերից փախած է քունը ընդմիշտ, ընդմիշտ...

Ահա որոտն էլ դադարեց հովտում, ջուրն էլ կանգնեց...
[քնեց տիեզերքը համատարած քնով...] [մոտ է] գալիս է
հրաշալի ժամը*...

**Արդեն օդում լսվում է մեղմ ներդաշնակ [երգի ու
երաժշտության] ձայներ... Հեռու հորիզոնում լեռների
ետևից մթնոլորտը տակնուվրա է լինում:**

**Երգն ու երաժշտությունը ավելի ու ավելի մոտենում է ու
սաստկանում զվարթ.**

(ԵՐԳԸ)

— Սո՛ւրբ... [սո՛ւրբ... սո՛ւրբ...]

**Միաժամանակ նա ծնկի է գալի, [դիմում է, կանչում է]
աղաղակում է.**

— Ո՛վ, որ գալիս ես [նստած] բազմած ամպերին,
սո՛ւրբ...

Ո՛վ, որ փայլում ես մաքրությամբ վերին, սո՛ւրբ...

(ԵՐԳԸ)

Սո՛ւրբ...

Ո՛վ, որ [հայացքով] պայծառ ու բարի

Վանում ես <...> մռայլն աշխարհի... սո՛ւրբ...

Ո՛վ, որ կյանք ես բերում ու հոգի...

(ԵՐԳԸ)

Սո՛ւրբ...

**Մթնոլորտում ավելի պարզվում է պատկերը [ցում են
ճառագայթները] — լուսեղեն ամպերի ճառագայթների
խորձերի մեջ հայտնվում է Աստծո պատկերը անորոշ ու
ահավոր [հրեշտակները լիքն են օդի մեջ]:**

*Նուսանցքում մատիտով գրված է. «Խոսում է բնությունը հազարա-
ձայն – զվարթ ու կենսալի – հրաշալի մի ժխոր»:

Երգը երբ հնչում է՝ «Տէր զօրութեանց»,

Նա էլ կրկնում է ներքևից.

— Տէ՛ր զօրութեանց:

ՏԵՐԸ.— Ի՞նչ ես ուզում, անքուն հոգի:

ՆԱ.— Քո շնորհքը, տե՛ր...

ՏԵՐ.— Ունե՛ս...

(Նա ընկնում է տիրոջ առջև):

**Երգն ու երաժշտությունը, որ չէր դադարած՝
շարունակվում է.**

**«Լի են երկինք ու երկիր փառօք Քո... օրհնութիւն ի
բարձունս...»:**

**(Պատկերը սկսում է ավելի անորոշանալ. նրա տեղը
ցոլում է արշալույսը, ու հետզհետե իջնում է վարագույրը):**

ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ
ՊՈԵՄՆԵՐ
ԵՎ ՎԻՊԵՐԳԵՐ

ԱՔԻԼԵՍ

Միգում կորավ Իդա սարը,
Մըռայվեցավ Տրովադան,
Լուռ է ուզմի հարթավայրը,
Քընած բանակն Ատրիդյան:
5 Խաղաղ են շուրջ: Առկայծում են
Խարուկները բանակի,
Երկա՛ր ու ձիգ ձայնարկում են
Պահնորդները մեկ մեկի:

Ծագեց պայծառ լուսնեղջյուրը
10 Ծովի վրա էգեյան,
Բարձրը փերն ու աստղերը
Ծովի խորքում ցոլացան:
Դատարկ դաշտում երևում է
Մենակ կառքը Պրիամի,
15 Տանում է իր Հեկտորի դին
Գոռ բանակից հույների:

Ահա կանգնեց ծովի ափին
Աքիլլեսը ահարկու,
— Ընկավ, ծերո՛ւկ, քո Հեկտորը,

20 Հանգավ լույսը քո հոգու:
Անդրոմաքեն ու Հեկաբեն
Դարպասներում անդադար
Քեզ են մընում... դարձիդ ըստեն
Կյանք կամ մահ է նրանց համար:

25 Եվ տրխրաբեր արշալուսին
Կըբուրի խունկ հաշտարար,
Թաղման երգով կըհեծեծեն
Ամեն մի տուն ու տաճար:
Հայր, մայր, այրի մաղթանքներով
30 Սափոր կածեն թանկ փոշին,
Ու, դըժոխքում, աղոթքներով
Հանգիստ կըտան հերոսին:

Խեղճ ալևոր, խոնարհեցիր
Գըլուխդ իմ առաջին,
35 Եվ այս ձեռքը համբուրեցիր,
Որ լաց տըվավ քո աչքին...
Որդուդ մասին էր քո աղերս.
Օ՛, մի՛ տրտմիր, ալեզարդ,
Մի բախտ վըճոեց երկինքը մեզ,—
40 Ինձ էլ ընկճեց Արամազդ:

Մոտ է ժամըս. պատրաստած է
Նետը անգութ օրհասի,
Եվ պարկուհին ընդհատել է
Արդեն օրերն իմ կյանքի:
45 Զըռընչում է դժոխքի դուռը,

Գուժում է ձայնն ահռելի,
— Վերջացա՛ծ է, հանգավ ջահը
Պելիդեսի օրերի...

- Ո՛վ, այս ափից ետ չի գալու
50 Եվ քու որդին անվընաս,
Շուտո՛վ, շուտով պիտի և դու,
Ո՛վ Պելեսոս, որբանաս:
Կանցնի ռազմի արհավիրքը,
Աքիլլեսիդ կըսպասես,
55 Կըզարդարես արքունիքը՝
Շուք ու փառքով ընդունես:

- Մըտիկ կանես դատարկ ծովին
Ափից տըխուր ու տըրտում,
Թե չե՞ն գալիս արդյոք նավեր,
60 Առագաստ չի՞ երևում...
Նավեր կըզան Իլիոնից,
Ես չեմ լինի ոչ մեկում,
Ես չեմ զարթնի մահվան քընից,
Ու կըմընամ այս հովտում...

- 65 Իզուր վերջին տազնապի մեջ
Դու քո որդուն կըխնդրես
Ու կարկամող բազուկներով
Նրան կողքիդ կըփընտրես:
Սիրած երկրից ժամն անջատման
70 Ձի քաղցրացնի նա այն օր,
Ու մինչ ափերն մոռացության
Ձի տարածվի ձայնը հոր:

Իմ հայրենի՛ք, վրճիտ ջրրե՛ր,
Ջրքնա՛ղ վայրեր հարազատ,
75 Եվ ձիթենիք ու դափնիներ,
Հովիտների շուք ու զարդ,
Ճոխ ծաղկեցե՛ք, փրթըթեցե՛ք,
Ինչպես առաջ, աննըման,
Ինչպես առաջ — միշտ թընդացե՛ք
80 Միայն ձայներով խընդության:

Բայց Աքիլլես ու Պատրոկլես
էլ չեք տեսնի դուք բնավ...
Սպերքի ջրրե՛ր, բազուկըս ձեզ
Գըլխիցըս մազ խոստացավ,
85 Բայց գըլուխըս փոթորկալի
Պատերազմում ահագին
Պատրոկլեսին ես զոհեցի,
էլ չըսպասեք իմ տուրքին:

Պատրաստել է նետը արդեն
90 Ապոլոնը անողոք,
Հսպասում է նոր եկվորին
Քարոնը սև Ստիքսի մոտ:
Եվ ափերից մոռացության,
Պատրոկլեսը գիշերով
95 Եկավ ինձ մոտ թեթև, անձայն,
Որպես երազ, թըռչելով:

Որպես շունչը մեղմ գեփյուռի
Նա շըշընջաց ինձ վըրա,

Նրա ձայնը ես լրսեցի,
100 Վեր նայեցի ու տեսա
Քընքույշ դեմքին հետք արտոսրի
Եվ անջատման խորին ցավ...
Ձեռքըս իրեն տարածեցի...
Դատարկ մըթնում չըքացավ...

105 Հսկյուրոսից Նեոպտոլեմ
Դեպի հեռուն կըլողա,
Մի անծանոթ ափ կըտեսնի
Կանաչ բըլրակն իր վըրա:
Նավավարը այնժամ կասի՝

110 Դարձած կողմը բըլրակի,
– Ահա շիրիմն Աքիլլեսի,
Այն էլ տեղն է բանակի...

– Այնտե՛ղ, պարսպից նա գիշերով
Երևում էր մեզ ահեղ,

115 Անտանելի հուրն աչքերում,
Սաղավարտով ճաճանչեղ.
Եվ եռակի որոտալով,
Ահ էր ազդում քաղաքին,
Ու Տրոյացին գունատ դեմքով

120 Ձենքը ձըգում էր գետին:

– Այնտե՛ղ ձեռքը Ատրիդեսին
Տալով դաշը հաստատեց...
Այնտե՛ղ կառքով նա մոլեգին
Քաղքի վրա հարձակվեց...

125 Այնտե՛ղ հողում իր ետևից
Քարշ տվա՛վ դին Հեկտորի,
Հառեց աչքերն ըսպառնալից
Վըրան լըքած Տըրոյի...

Ու իր նավից նեոպտուլեմ
130 Կիջնի ափը սըրբազան,
Որ միայնակ բըլրի վըրա
Դընի և՛ սուր, և՛ վահան:
Շուրջը արգեն դատարկվել է...
Խաղա՛ղ Սիմուլս ու Քըսանտ,
135 Բաղեղ ու փուշ պատատել են
Տրովադային քարուքանդ:

Կանցնես դաշտը պատերազմի,
Ուր Աքիլլեսն է կըռված,
Կտեսնես հորանն երեների
140 Շիրմաց շուրջը մոռացված:
Ու քեզանից վերև հանկարծ
Կըլըսես ձայն թևերի...
Մենք կըլինենք թև թևի տված,
Ընկերներս հին օրերի...

145 Այնժամ հիշիր Աքիլլեսին,
Երկրից արագ նա անցավ,
Բախտը նըրան անփառունակ
Այստեղ մի դար խոստացավ,
Բայց, մերժելով դատարկ կյանքը,
150 Փառքի ըոպեն ընտրեց նա,

Ու ընկերի համար մեռավ,
Հավատարիմ մինչև մահ:

- Լըռեց Աքիլլ... Մութն է Իդան,
Իլիոնը դեռ տըխուր,
155 Քընած բանակը Ատրիդյան,
Պատերազմի դաշտը լուռ:
Ու ծըխալով առկայծում են
Խարույկները բանակի,
Երկա՛ր ու ձիգ ձայնարկում են
160 Պահնորդները մեկ մեկի:

ՇԻՒԻՈՆԻ ԿԱԼԱՆԱՎՈՐԸ

ՍՈՆԵՏ ՇԻՒԻՈՆԻՆ

Ո՛վ ազատություն, շունչ հավերժական,
Բանտերումն ես դու շքեղ ճաճանչում,
Այնտե՛ղ, ուր սիրտը՝ քեզ բընակարան
Եվ քո սերըն է միայն ճանաչում:

5 Եվ երբ որդիքդ զարկած շղթայի,
Անլույս բանտերում նահատակվելով,
Փառավորում են երկիրն հայրենի,
Ծավալվում ես դու հողմի թևերով:

Շիլիո՛ն, քո բանտը սըրբավայր է միշտ,
10 Եվ քո տըխրալի հատակը՝ սեղան.
Բոնիվարն այնտեղ տանջվեց բազմավիշտ,
Թողեց հետքերը քարերի վըրան:

Եվ թող միշտ մընան նըրանք անջընջում,
Որ բըռնությունից Աստվա՛ճ են կանչում:

- 15 Գորշ են մագերըս, բայց ոչ տարիքից,
 Ոչ էլ մի գիշեր
 Դարձա այսպես ծեր,
 Որ պատահում է հանկարծ երկյուզից:
 Ձեռք ու ոտներս էլ այսպես շորացան
- 20 Ոչ թե բանելուց, այլ գարշ հանգըստից,
 Խավարչտին բանտին երբ ավար դարձան,
 Զըրկված արևից, աշխարքից, օդից:
 Իմ հայրը այրվեց խարուկի վրրա,
 Չուզեց իր պաշտած հավատն ուրանա,
- 25 Իրեն որդիքն էլ նույն բանի համար
 Օթևան գըտան բանտումը խավար:
 Յոթ հոգի էինք, մընացել եմ ես:
 Մեկը տարիքով, վեցն երիտասարդ,
 Ինչպես սկըսան, վերջացրին նույնպես,
- 30 Հալածանքների սաստկությամբ հըպարտ:
 Մինը կըրակում, երկուսը կըռվում
 Կընքեցին իրենց հավատն արյունով,
 Իրենց հոր նըման մեռան անկոտորում
 Թըշնամու մերժած Աստծու անունով:
- 35 Վերջին երեքը բանտն էին ձըգված,
 Որոնցից ես եմ մընացել հիմի,
 Հիվանդ բեկորըս մեր անբախտ տոհմի:

II

Այնտե՛ղ, հին ու խոր բանտում Շիլիոնի
 Յոթը հատ սյուներ գոթական ձևի,

- 40 Յոթը հա՛ստ սյուններ, ծանր ու գորշագույն,
 Երևում են թույլ մի շողով տրժգույն,
 Որ, ասես իրեն ճամփան մոլորել,
 Պատի արանքից պատահմամբ ընկել,
 Խոնավ հատակին խաղում է տըխուր,
- 45 Ինչպես ճահճային աղոտ մոլեհուր:
 Ամեն սյունի մեջ այնտեղ մի օղ կա,
 Եվ ամեն օղակն ունի մի շրղթա:
 Սոսկալի բան է երկաթի շրղթան.
 Ուտում են նրրա ժանգ-ժանիքները.
- 50 Նըրանք մաշելով մարմնիս մեջ մըտան,
 Ու չեն ջնջվելու երբե՛ք հետքերը,
 Մինչև շրթողնեմ օրվան լույսը վառ,
 Ծանը՛ր, ատելի աչքերիս համար,
 Որոնք շրգիտեմ, թե քանի տարի
- 55 Չեն տեսել պայծառ երեսն արևի:
 Այդ տարիների չեմ հիշում թիվը.
 Թողեցի նըրանց տըխուր հաշիվը
 Այն օրից, ինչ որ եղբայրս վերջին
 Թոշնեց ու մեռավ աչքիս առաջին:

III

- 60 Նըրանք սյուներին մեզ շրղթայեցին:
 Մենք ջոկ-ջոկ էինք, թեև միասին,
 Մենք չէինք կարող ոչ մի քայլ անել,
 Ոչ իրար երես խավարում տեսնել:
 Աղոտ, կապտավուն այն լույսն էլ որ կար,
- 65 Մեզ մեր աչքերում դարձըրեց օտար:

- Այսպես միասին, բայց ջոկ-ջոկ կապած,
 Աշխարքի ամեն բարիքից զըրկված,
 Մի մըխիթարանք միայն ունեինք,
 Որ իրար ձայներ իմանում էինք:
- 70 Ու սըրտով կըպած, իրարից հեռու
 Մենք ըսկըսեցինք սիրտ տալ իրարու
 Նոր-նոր հույսերով կամ թե հին վեպով,
 Կամ հերոսական անվեհեր երգով:
 Սըրանք էլ սակայն պաղեցան վերջում.
- 75 Տըխուր էին մեր ձայները հընչում,
 Տըխո՛ւր ու խըռպոտ, խոլ ու ահուելի՝
 Պաղ արձագանքը բանտի քարերի...

IV

- Մեր փոքրը, որին հայրըս սիրում էր,
 Որ մեր հանգուցյալ մոր ճակատն ուներ,
 80 Ու աչքերն ինչպես կապույտը երկնի,
 Նա էր իմ հոգին տանջում ավելի:
 Իրավ, տեսնելիս մարդ չէր դիմանում.
 Այնպիսի՛ թըռչնակ այսպիսի՛ բընում...
 Գեղեցիկ էր նա, պայծառ ու մաքուր,
 85 Եվ ուրախ, զըվարթ սըրտով բընատուր:

V

Մյուսն էլ նըրա պես հոգով անարատ,
 Ծընված էր սակայն հուժկու տըղամարդ:
 Ուրախ ու պատրաստ ամեն ժամանակ
 Աշխարքի ընդդեմ խիզախել մենակ,

- 90 Միայն թե շրհեծեր շրղթայի տակին,
 Շրղթայի ձայնից մարում էր հոգին:
 Նա լուռ, անմըռունչ ընկնում էր արդեն:
 Ես էլ թերևս ընկճըված նույնքան,
 Ճիգ էի անում, որ սըրտապընդվեն
- 95 Վերջին հույսերը թանկագին մեր տան:
 Իզո՛ւր, նա ընկավ, նա մեռավ... տեսա...
 Ես տանջվում էի թեև, աշխատում,
 Շրղթաս կըրծոտում, շրղթաս կըտրատում,
 Տագնապի ժամին իրեն շրհասա...
- 100 Նա մեռավ... Եկան, կապանքը վերցրին,
 Հենց այնտեղ, բանտում, աչքիս առաջին
 Մի փոս փորեցին սառն ու երեսանց...
 Աղաչանք արի, խընդրեցի նըրանց,
 Որ շընորհ անեն՝ թաղեն այնտեղում,
- 105 Ուր որ արևի ճաճանչն է խաղում...
 Այս խենթ, խելագար տըխմար մի միտք էր,
 Բայց այն ժամանակ գըլուխս էր մըտել,
 Թե ազատ ծընված, ազատ սովորած
 Իմ եղբոր հոգին, թեկուզ և մեռած,
- 110 Չէր հանգըստանա գերության բանտում...
 Զուր էի սակայն այնպես պաղատում,
 Նըրանք ինձ վըրա քահ-քահ խընդացին,
 Եվ մեր սիրելի եղբայրը կըրկին
 Այն պաղ, անդալար հողումն է թաղված,
- 115 Ու գըլխի վերև անբաժան կախված
 Բըռնակալներին վայել հուշարձան՝
 Եղբորըս կըրած ու թողած շրղթան:

- Իսկ մեր ծաղիկը, փոքրը մեզանից,
 Ամենքից սիրվածն իր ծընված ժամից,
 120 Իր սիրուն դեմքով մեր մոր պատկերը,
 Մեր գերդաստանի մանկական սերը,
 Նահատակ մեր հոր ցնորքը նվիրական
 Եվ իմ հոգսերի վերջին առարկան,
 Որի համար միայն ինձ պահում էի,
 125 Որ նըրան ազատ գեթ մի օր տայի.
 Նա, որ դեռ հոգին պահել էր այնպես
 Տակավին զըվարթ, գուցե առերես,
 Նա էլ խորտակվեց, օրեցօր և նա՛
 Սկըսավ թոշնել ցողունի վըրա:
 130 Բայց այնքա՛ն խաղաղ էր նա թառամում,
 Լո՛ւռ, մեղմիկ հավում, ուժերը քամվում,
 Առանց արցունքի, քնքույշ ու բարի...
 Ինձ համար էր միայն հոգում ու ցավում...
 Եվ ոչ մի տըրտունջ, մի «ա՛խ» չարավ նա
 135 Իրեն վաղաժամ օրհասի վըրա:
 Մի փոքրը խոսեց մեր լավ օրերից,
 Մի քիչ ըսփոփեց, հույսեր տըվավ ինձ,
 Քանզի ես անհուն վըշտից քարացել,
 Կորուստիս առջև լուռ էի կացել.
 140 Ապա թառանչը, որ զըսպում էր նա,
 Արդեն երկարեց, նըվազեց ահա...
 Ականջ դըրի ես... չէր լսվում իսպառ,
 Ջայն տըվի նըրան ահից խելագար...
 Կանչեցի... կարծես մի ձայն լըսեցի...
 145 Ուժգին ցընցումով շըղթաս կըտրեցի,

Ընկա նըրա մոտ. նըրան չըգըտա...

Ես էի մենակ մըթնումը շարժվում.

Ես էի ապրում, ես էի շընչում

Անիծված օդը մեր խոնավ բանտի:

- 150 Սա գետնի վըրա, նա գետնի տակին,
Երկու եղբայրս էլ վախճանված էին:
Ընկած չոր ձեռքը բըռնեցի, ավա՛ղ,
Նըրա պես նույնիսկ իմ ձեռքն էլ էր պաղ:
Ուժ չըկար շարժվեմ կամ մի ճիգ անեմ,
155 Բայց զգում էի, որ դեռ ապրում եմ...
Կատաղի մի վիշտ, երբ գիտենք, որ նա,
Ում սիրում էինք, այլևս չըկա...
Չըգիտեմ ինչպես,
Չէի մեռնում ես.
160 Երկրում ինձ համար
էլ ոչինչ չըկար...

VII

Իսկ հետո այնտեղ ինձ ինչ պատահեց,

Այդ ես չըգիտեմ ու չեմ իմացել.

Նախ օդը հատավ, լույսը պակասեց,

- 165 Ապա թե մութը չըքացավ հանկարծ:
Ձգացում ու միտք՝ էլ ոչինչ չըկար:
Չէի հասկանում, ինչ էի զգում,
Քարերի միջին կանգնած մի լեռ քար,
Մի լերկ ապառաժ գագաթը միգում...
170 Ամեն բան դատարկ, մըռույլ ու գորշ էր:
Ոչ ցերեկ էր այն և ոչ էլ գիշեր,

- Եվ ոչ իմ բանտի նըսեմ լույսը կար,
 Այնքան ատելի աչքերիս համար:
 Մի տարածություն՝ դատարկություն մը լի,
 175 Եվ հաստատություն՝ առանց մի տեղի...
 Զըկային աստղեր, ժամանակ, աշխարհ,
 Ոչ փոփոխություն, ոչ բարի, ոչ չար.
 Խորի՛ն լռություն... և կանգնած օդում
 Ոչ մահվան նշույլ, ոչ կյանք էր նկատվում.
 180 Այն անգործության մի ծով էր կանգուն,
 Անշարժ ու համըր, խավար ու անհուն...

VIII

- Բայց ահա մի շող ցուաց իմ գըլխում.
 Այն մի գեղեցիկ թըռչունի ձայն էր,
 Մերթ լըռում էր նա, մերթ նորից երգում.
 185 Այնպես քընքույշ երգ լըսած չէի դեռ:
 Մինչ լըսում էի կախարդված հոգով,
 Լըցվեցին աչքերըս ուրախ արցունքով
 Եվ ես միառժամ չէի նըկատում
 Թըշվառությունըս այն խավար բանտում:
 190 Բայց շուտով միտքըս սովոր ընթացքով
 Երբ վերադարձավ, իրական աչքով
 Շուրջըս, վերևըս ես տեսա կըրկին
 Պատերն, օճորքը, նըկուղը մըթին,
 Առաջվա նըման ուր որ հազիվ հազ
 195 Արևի շողքը ընկնում էր նվազ:
 Բայց և այն ճեղքում, որ ընկնում էր նա,
 Ավելի հանգիստ քան ծառի վըրա,

- Նըստած էր թըռչնական ուրախ ու անփուլթ,
Մի սիրո՞ւն թըռչնակ, թևերը կապուլտ:
- 200 Հազար զանազան բաների վըրա
Գեղգեղում էր նա.
Ու ինձ էր ասում կարծես բոլորը:
Դեռ ոչ մի անգամ մինչև այն օրը
Նըրա նըմանը տեսած չէի ես,
- 205 Ոչ էլ կըտեսնեմ: Նա էլ էր ասես
Ինձ նըման մենակ, ընկերից զըրկված,
Սակայն ինձ նըման հույսը չէր հատած:
Նըրա համար էր նա եկել մենակ,
Որ մըխիթարի ինձ որբ ժամանակ.
- 210 Ու ծըլվըլալով մութ բանտիս ծայրից՝
Լըցնում էր կյանքով իմ սիրտը նորից:
Բայց ո՞վ էր ինքը, իմ հյուրը երգիչ.
Արդյոք երկընքի ազատ բնակի՞չ,
Թե՞ իր վանդակից հենց նոր ազատվել,
- 215 Եկել էր իմիս վերևը նըստել...
Չըգիտեմ, բայց ես՝ քաշած գերություն
Չէի ցանկալ քեզ, սիրունիկ թըռչո՞ւն:
Սակայն թերևս թըռչնի կերպ առած
Մի այցելու էր դըրախտից թըռած...
220 Այս միտքը այնժամ, թող ներե ինձ Տեր,
Պատճառեց անչափ խինդ ու արցունքներ:
Մըտածում էի, թե նա իմ կարոտ
Եղբոր հոգին էր, եկել էր ինձ մոտ...
Բայց հանկարծ թըռավ և ես իմացա,
225 Որ մի հողեղեն արարած էր նա.
Մի՞թե կարող էր եղբայրըս թըռչել,

Ինձ կըրկին մենակ թողնել այն բանտում,
Ինչպես պատանում փաթաթած մեռել,
Ինչպես մի սև ամպ պայծառ կապույտում:

IX

- 230 Փոխվեց վիճակըս այն ժամանակից,
Պահապաններըս դարձան կարեկից:
Ջրգիտեմ ինչու մեղմացան նըրանք,
Որ սովոր էին տեսնել շարշարանք,—
Բայց այսպես եղավ: Ոչ ոք իմ կըտրած
235 Շըղթան չըկապեց ու մընաց միշտ բաց:
Եվ շրջում էի իմ բանտում ազատ
Ողջ երկարությամբ, մի պատից մի պատ:
Բայց երբ թըվում էր, անըզգույշ քայլով
Կոխեցի նըրանց հանգիստը տըխուր
240 Դողդողում էի սաստիկ հեալով
Ու սիրտըս ցավից ճըմլում էր ամուր:

X

- Ես ոտնատեղեր փորեցի պատում,
Սակայն փախչելու չէի աշխատում,
Ես թաղել էի արդեն բոլորին,
245 Որոնք աշխարքում ինձ սիրում էին,
Եվ այնուհետև աշխարքն ինձ համար
Մի բանտ էր նույնպես, բայց մեծ ու անծայր:
Էլ ոչ ոք չըկար այնտեղ ինձ մոտիկ.
Հայր, մայր, կամ եղբայր, ընկեր կամ որդիք...
250 Ես ուզում էի միայն բարձրանալ

Վանդակով փակած լուսամուտներին,
Այնտեղից հանգիստ, մի անգամ դարձյալ
Նայել հրրճվանքով բարձրը սարերին:

XI

- Ես տեսա նրրանց. դարձյալ նույնն էին
255 Ու չէին փոխվել նրրանք ինձ նըման.
Կըրկին դարևոր ձյունը գըլխներին,
Ներքև մեծ լիճը, կապտաշուր Ռոնան...
Ջըրերը զըվարթ աղմըկում էին
Մացառուտներում, ժայռերի միջին,
260 Արևում փայլում ճերմակ քաղաքը
Ու լըճում հանդարտ սահում նավակը,
Թեթև՛, ձյունափայլ առագաստը բաց:
Ապա այնտեղ ցած
Մի փոքրիկ կըղզի մենավոր, կանաչ
265 Ժըպտում էր, ասես, իմ աչքի առաջ:
Բանտիս հատակից մի քիչ մեծ կըզար
Ու բուսել էին վըրան երեք ծառ:
Լեռնային հովը շընչում էր այնտեղ,
Ափերին վըճիտ ջըրերը ծըփում,
270 Ջըմրուխտ դալարի միջում գունագեղ,
Քընքույշ, վառվըռուն ծաղիկներ ծաղկում:
Բանտի պատի տակ ձըկան մի վըտառ
Լողում էր անշափ ուրախ ու կայտառ,
Թագավորում էր արծիվն վերևում,
275 Ու թափն ավելի ուժգին էր թըվում,
Երբ որ նա հանկարծ ուղղում էր դեպ ինձ:

Աչքերս արցունքով լրցվեցին նորից
Ու այնպե՛ս թախիժ տիրեց իմ սըրտին,
Ասես ցավեցի, որ լուսամուտին
280 Եկա մոտեցա իմ շըղթան թողած:
Շտապով իջա դարձյալ դեպի ցած
Ու մըռայլ բանտիս խավարը ահա
Ծանրը ճընշելով շոքեց ինձ վըրա:

XII

Ամիսներ, տարիք թե օրեր անցան,
285 Ես ոչ հաշվել եմ և ոչ իմացել.
Մուժն էր իմ բանտը, տըխուր մըշտական
Ու երբեք պայծառ հույս չեմ ունեցել:
Եկան վերջապես ինձ ազատելու.
Ձէի հասկանում՝ ո՛ւր եմ գընալու,
290 Ոչ էլ հարցըրի՛ է՛ր են ազատում.
Մին էր ինձ համար, ազատ թե բանտում.
Ու այն ժամանակ իմ բանտի միջին,
Երբ որ ձըգեցին կապանքըս վերջին,
Այնպես էր թըվում, թե նըրանք եկել,
295 Ուզում էին ինձ բաժանել, զըրկել
Իմ երկրորդ տանից: Ես մինչև անգամ
Այնտեղ սարդերին դարձա բարեկամ.
Ու միշտ ուշագիտ հետևում էի,
Երբ որ լըրջորեն նըրանք ձանձրալի
300 Իրենց արհեստով էին ըզբաղվում.
Կամ դիտում էի, երբ մուկն էր խաղում
Լուսնի լուսի տակ: Ինչո՞ւ նըրանց պես

Ինձ էլ մեր տանը շրգգայի և ես...
Մենք՝ բրնակիչներ ամենքըս մի տան,
305 Ու ես նրբանց մեջ մի պետ անսահման,
Կյանքի ու մահվան վրճիռն իմ ձեռքում.
Բայց այնպե՛ս խաղաղ էինք բրնակվում...
Նույնիսկ շրղթայիս դարձա ես ընկեր...
Այսպես մընալով օրեր, տարիներ,
310 Սովորում է մարդ իրեն վիճակին,
Ու... ես ցավեցի իմ բանտի շեմքին:

2. ԲԱՅՐՈՆ

ՀԱՏՎԱԾՆԵՐ «ԶԱՅԼԴ ՀԱՐՈՂԴ» ՊՈԵՄԻՑ

1. ԶԱՅԼԴ ՀԱՐՈՂԴԻ ԵՐԳԸ

Մնաս բարյավ, կապույտ հեռվում
Կորչող եզերք հայրենի,
Բուքն հեծում է, ծովը գոռում,
Ճայր ճըչում վայրենի:

- 5 Արևն ահա շտապում է
Ծովի խորքում հանգչելու...
Բարի գիշեր, իմ հայրենի՛ք,
Մնաս բարյավ նաև դու:

- Կանցնեն ժամեր, և նա կրկին
10 Նոր առավոտ կըծնի,
Ես կողջունեմ ծով ու երկիրնք,
Բայց ոչ հողը մայրենի...

- Ապարանքըս ամայացած,
Օջախս հանգած — անկըրակ,
15 Պատերիս մեջ խոտ է լցված,
Շունըս ոռնում դռան տակ:

— Մոտիկ արի՛, մանկկավիկս,
Ինչո՞ւ համար ես կոծում,
Վախենո՞ւմ ես ալիքներից,
20 Թե՞ ցըրտիցն ես դողացնում:

Սրբի՛ր աչքիդ արտասուքը,
Պինդ է մեր նավն և թեթև,
Հազիվ նրան կարողանար
Հասնել բազեն սըրաթև:

25 — Չեմ վախենում, թող հողմահար
Ալիքները բարձրանան,
Բայց դու, պարո՞ն, մի՛ զարմանար,
Որ ես լալիս եմ այսքան.—

Հեռացել եմ ես իմ հորից
30 Եվ մորիցըս սիրասուն,
Դու ես ընկեր մընացել ինձ,
Եվ Նա, որ կա երկնքում:

Հայրս օրհնեց գալիս ինձի
Եվ չըտնքաց միանգամ,
35 Բայց մայրս խիստ պիտի հեծի,
Մինչև ես ետ կըդառնամ:

— Հերի՛ք, մանուկ, այդ արցունքը
Վայե՞՛լ է քո աչքերին.
Թե պարզ լիներ և իմ սիրտը,
40 Իմ աչքերս էլ կուլային:

Ե՛կ, զինակիրս հավատարիմ,
Ի՞նչ գունատ ես երևում,
Ֆրանսիացո՞ւց մեր ոխերիմ,
Թե՞ բուքիցն ես վախենում:

45 — Ինձ համար չեմ դողում, պարո՛ն,
Այդքան թույլ չէ քո ծառան,
Բայց հարազատ կնոջ հոգսը
Դժգունացնում է նորան:

Ամրոցիդ մոտ ես տխրադեմ
50 Զավակներիս թողեցի,
Արդ, հոր մասին եթե հարցնեն,
Մայրը նրանց ի՞նչ ասի...

— Բավական է, բարի ծառաս,
Դու իրավ ես վշտանում,
55 Իսկ ես անփուլթ եմ ավելի,
Ծիծաղելով եմ գընում:

Եվ արդյոք ո՞վ կըհավատար
Հառաչանքին կանացի,
Մեր տեսած լացը մի օտար
60 Սիրուն աչքից կըսրբի...

Զեմ ավստոսում վայելքս հին,
Ոչ վտանգից կըսարսեմ,
Այն է, որ չեմ թողնում մեկին,
Որի համար արտասովեմ:

65 Եվ այժմ ահա ես մենակ եմ
Լայնատարած այս ծովում,
Բայց թե ինչո՞ւ կըհառաչեմ,
Երբ ինձ համար չեն ցավում: –

Շունըս երկար չի ոռնալու,
70 Մի ուրիշը կըխնամի,
Եվ, թե լինեմ ես դառնալու,
Պատառ-պատառ ինձ կանի:

Դե՛հ, իմ նավակ, մենք սլանանք,
Ծովի վերա փրփրադեզ,
75 Ուր որ կուզես, հոգ չէ, գնանք,
Միայն հայրենիք չըտանես:

Ողջո՛ւյն, ողջո՛ւյն մութ ալիքներ.
Եվ, երբ աչքիցս ընկնեիք,
Ողջո՛ւյն, խուղե՛ր, անապատնե՛ր...
80 Բարի գիշեր, հայրենի՛ք:

2. ԻՆՆՍԻՆ

Ո՛չ, մի ժըպտտա ինձ — իմ մութ ճակատին,
Ավա՛ղ, քեզ ժըպտտալ կարող չեմ էլ ես,
Բայց երկիրնք շանե, որ լաց լինես դու,
Եվ լաց լինես դու գուցե զուր — ինձ պես:

5 Թե էն ես հարցնում՝ ինչ ցավ է գաղտնի,
Որ խընդուծյունըս ու կյանքս է մաշել,
Իզուր է, չըքնաղ, իզուր կիմանաս,
Եվ դու էլ նույնիսկ չես կարող բուժել:

Ոչ սերն է պատճառ, ոչ ատելուծյուն,
10 Ոչ սին փառքերի կորուստը, ավա՛ղ,
Որ փախչում եմ ես ձըգած տեղ ու տուն,
Ձըգած ամեն բան, ինչ որ թանկ էր վաղ:

Ինչ որ տեսնում եմ, լըսում աշխարհում —
Ձանձրացնում է ինձ ամեն, ամեն բան,
15 էլ գեղեցկուծյունն ինձ չի գըրավում,
Ոչ էլ քու աչքերն այդքան աննըման:

էս էն անհանգիստ վիշտն է ամեհի,
Որ թափառական ջըհուղն ուներ հեզ.
Շիրմից էն կողմը չի ուզում նայի,
20 էս կողմը հուսալ չի կարող երբեք:

էլ ո՞ւր փախչեմ ես ինքըս ինձանից,
Թեկուզ հեռավոր երկրի մի անկյուն,
Ուր էլ որ գընամ՝ հետևում է ինձ
Կյանքի էս ժանգը — մըտքիս դէն անքուն:

25 Ուրիշներն այնինչ, հաճույքից հարբած,
Վայելում են գոհ՝ ինչ լըքել եմ ես...
Ո՛վ, թող վայելեն, ու երնե՛կ, երնեկ
Իրենց երազից չըզարթնեն ինձ պես:

Ես պետք է անցնեմ աշխարհից աշխարհ,
30 Քանի ետ նայեմ այնքան անիծեմ,
Եվ էն է սփոփանք մնում ինձ համար —
Վատթարն եմ տեսնել — ինչ էլ գա իմ դեմ:

Բայց էն վատթարը... մի հարցնի էդ ինձ.
Գո՛ւթ արա, սիրո՞ւն, ժպտա դու կրկին,
35 Մի քաշի այդպես դիմակն իմ սրտից,
Որ տեսնես տակի դժոխքն ահագին: